

244

Մ ի ռ Ն

Մ. ՅԱԿՈԲԵԱՆԵ ՎԱՆԻ ՃԱՅՈՑ ՅԵՐՈՒՍԱԼԷՄ

«سیون» مجله ارمنیة شهریه ، دینیة ، ادبیة ، ثقافیة ، اللغة والبیان .
"SION" an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

— Հայ դպրոցը եւ անոր դերը

Ա. Գ.

Երես

209

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

— Բաղկութիւն եւ արդարութիւն

Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ

213

— Վստահութիւն առ Աստուած

ԳԵՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻՋԵԱՆ

215

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

— Սամարուհին

ՀՄԱՅԵԱԿ ԳՐԱՆԵԱՆ

217

— Տղու մը

Դ. ՃԱՐՏԱՐ

218

ԽՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

— Զարի եւ Բարիի սուգաբանութիւնը

Թրգմ. ՆՈՒԱՐԴ ԵԱՂԼԵԱՆ

219

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

— Հաղթասի առաջնորդները

Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ

225

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

— Ֆիլասելֆիոյ հայերէն ձեռագիրները

ԶԱԻԷՆ ՎՐԴ. ԱՐՋՈՒՄԱՆԵԱՆ

230

ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆ

— «The Armenians in the Byzantine Empire»

Ա. Գ.

231

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

— Հեռագիրներ

236

— Եկեղեցականք-Բեմականք

237

— Պատճառականք

238

— Նոր Աւարակիրներ

239

ՍԻՈՆ-ի Տարեկան Բաժնեգիրն է,
բոլոր երկիրներու համար, Անգլ. Շիլին 20

Redaction of the Armenian Monthly SION

Armenian Patriarchate,

P. O. B. 4001

Old City - Jerusalem (Jordan)

—≡ Ս Ի Ո Ն ≡—

ԱՐ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1964

Յգնասոս

Թիւ 8

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԴՊՐՈՑԸ ԵՒ ԱՆՈՐ ԴԵՐԸ

Գ.

Բացայայտ իրողութիւն մըն է թէ աշխարհի խառնակ և յարափոփոխ պատմութեան մէջ իրենց զոյութիւնը պահպանելու և նոյն այդ պատմութեան վրայ իրենց ցեղային ինքնայատուկ դրոշմն են դրել այն ժողովուրդները միայն, որոնք կրցել են անհաշուելի դժուարութիւններու և արդելքներու ընդմէջէն հասնիլ ու տիրանալ քաղաքակրթութեան որոշ մակարդակի մը, և այդու իսկ պահել իրենց ինքնութիւնը ու իմացական տնկախութիւնը: Բայց, այսուհանդերձ, պատմութեան մէջ քիչ չէ թիւը նաև այն ժողովուրդներուն՝ որոնք իրենց աշխարհակալական հզօր ձգտումներուն իրադարձման հետ տիրացել են բարձր քաղաքակրթութեան ալ, քանի մը դարերու աշխարհացունց զոյութենէ հաք կեանքի թափառանքէն ի սպառ հեռանալու համար սակայն: Եթէ առաջիններուն ընծայուել է ստեղծագործելու ներքին բնական հուրը, երկրորդները տառապել են այդ հուրը ի բարին օգտագործելու, իրենց իմացական շնորհներն ու ձիրքերը դէպի շինարար ճանապարհներ ուղղելու անկարողութենէն. և այսպիսով յառաջացած նպատակի և ուղղութեան կորուստն ալ պատճառ է եղած իրենց վերջնական անկումին:

Մեր թուականութենէն մինչև քանի մը հազար տարիներ ետ, առասպելներու և հէքեաթներու խաւար աշխարհը մխրճուող մեր ազգային պատմութեան առաջին և կարեւորագոյն դէպքերը կը հանդիսանան Քրիստոնէութեան պաշտօնապէս Հայաստան մուտքն ու Գրեթու Գիւտը: Եթէ ասոնցմէ առաջինը Հայութեան կու տայ հոգեկան լուսաւորում, երկրորդը անոր կ'ընծայէ իմացական հուր և աւիւն: Յեղային ինքնագիտակցութեան առաջին արարքներն են ասոնք, հուաքականութեան մը կոյմէ տրուած հրահանգի մը՝ «Եղիցի լոյս»ի արդիւնքը: Ընդհանուր նկրտումներու, բնագիտական ձգտումներու և տեղանքների փաստը կու տայ այն իրողութիւնը՝ որ Ս. Մեսրոպի Հայաստան վերադարձէն անմիջապէս հաք կը սկսի զիրի և ուսման գանգուածային շարժում մը ժողովուրդի բոլոր խաւերէն ներս անխտիր: Ինչպէս կ'որիւն կը յիշատակէ այն-

քան պարզութեամբ, «Իսկ իբրև գշտի առեալ զիրացն հաստատութեան, համար-
ձակագոյն և առաւելագոյն զաշակերտութիւն նորազիւտ վարդապետութեանն
խմբէին ուսուցանել և թեքել, և պատրաստական քարոզութեանն անգէտ մարդ-
կան յօրինել. սրոյ և ինքեանք իսկ ի կողմանց և ի գաւառաց Հայաստան աշ-
խարհին յորդեալք և զրդեալք հասանէին ի բացեալ աղբիւրն զիտութեանն Աս-
տուծոյ» :

Իսկ Փարպեցի այսպէս կը նկարագրէ Գրեբու Գիւտով սկզբնաւորուած
ընդհանուր շարժումը. «Եւ տարեալ ի զուլս սուրբ հայրապետին Հայոց Սահա-
կայ զգործ մեծ հոգևոր վաստակոյն, կարգեցան վաղվազակի յայնմհետէ զպրոցք
հօտին ուսմանց, բազմացան դասք զըջաց ելեկելս առնելով զմիմեամբք. . . . Պայ-
ծառացան հեկեղեցիք, շուք առին վկայարանք սրբոց, միշտ ծաղկելով ի նոսս
ուխտ կտակարանաց ընծայիւք. հանապազարուղիս հոսէին վտակք յասորացն
մեկնութեանց, որք զծածուկս մարգարէից բերելով ի յայտնութիւն՝ սեղանս
ամենալիցս հոգևոր խորակօք դնէին առաջի ամենայն ժողովրդեան» :

Յանկարծական նման բռնկումով մը կրնայ բռնուիլ միայն այն ժողո-
վուրդը, որ իր էութենէն ներս ունի աստուածատուր և ստեղծարար սէրը հան-
դէպ բարիին, զեղեցիկին և ճշմարիտին, որ ունի միահամուռ կամքը կանգնելու
և ինքզինք փաստելու, իր զոյութեան արծազանգոզ ապացոյցը տալու բազմա-
թիւ առիթներով :

Թարգմանիչներով սկզբնաւորուած զպրոցներու ընդարձակ ցանցը շարու-
նակեց ապրիլ նոյնիսկ ամենէն անյոյս և ճշնաժամային շրջաններու, երբ Հա-
յութեան նոյնինքն ֆիզիքական զոյութիւնը վտանգուած էր. Այդ զպրոցները,
Գրիստոնէական ուսուցման պատճառով, ինչպէս նաև Հայաստանի մէջ Գրիս-
տոնէութեան վերջնական հաստատումով՝ ամփոփուեցան վանքերէ ներս, ու
քաղաքական կեանքի զանազան դասաւորումներու իբր հետեանք՝ զրաճանաչու-
թիւն և զիտութիւն կրօնականներու վերապահուեցան : Այդ զպրոցներէն, այդ
«անապատներէն» ներս էր որ անշէջ պահուեցաւ ուսման կրակը, որ Հայաս-
տանը դարձուց շրջապատի բարբարոսութեան և խաւարին մէջ պլպլացող միակ
կանթիլը : Ոչ ոք պիտի կարենայ հաշուել ու գնահատել չափը այն զոհողու-
թիւններուն և ինքնամոռաց նուիրումին, որ ճակատագիրը եղաւ կրօնքի ու
գալութեան մեր մշակներուն՝ որոնք «մի կում ջրով» և աղօթքով անդուլ աշ-
խատեցան Աստուածաշունչի կամ այլ զրքերու ընդօրինակման և ծաղկման ի
խնդիր, որոնք շրջեցան աւանէ աւան և շէնէ շէն, տանելու համար Աստուծոյ
և զիտութեան լոյսը, և որոնք, ի վերջոյ, զոհուեցան իսկ՝ պահպանելու համար
այս սրբութիւնները անաղարտ՝ և ապահով :

Բայց եկաւ ժամանակ մը, երբ ուսման այդ քանի մը վառարաններն ալ
դատապարտուեցան ամայանալու և զրեթէ ի սպառ մարելու : Միջին Գրեբու
վերջաւորութեան, ասպատակող վայրենաբարոյ ցեղերու ոտքի կոխան դարձած
Հայաստանի մէջ ոչինչ մնաց այն բոլորէն՝ որոնք դարաւոր որսնումներու և
տքնաջան աշխատութեանց արդիւնք էին : Ամայացան վանքերը, և հետեաբար
նա՛հ անոնցմէ ներս զոյութիւն ունեցող դպրատուները, և համատարած աղի-
տութեան խաւար մը ծածկեց ամբողջ երկիրը : Այն ցեղը, որ կրցեր էր տակա-

ին հինգերորդ դարուն դպրութեան Սսկեդար մը ծնիլ ու յաւերժութեան ուղեգիր ստանալ, այն ցեղը, որ զիրի ու զրականութեան իր առաջին թոթովանքը չամբողջացուցած՝ թարգմաններ էր Պղատոն, Արիստոտէլ, Պարսիլը և այն ամէնը ինչ որ բարձր էր ու գեղեցիկ, այն ցեղը, որ դարերով իր միտքը սնուցաններ էր մարդկային իմացականութեան ամենէն խորունկ և ամենէն խմտտուն երկերով, այդ ցեղը ահա կը փոխակերպուէր անկերպարան, նպատակէ և ուղղութենէ զուրկ, տղէտ զանգուածի մը՝ միաժամանակ ե՛ւ խլճալի ե՛ւ այսպանելի։ Այդ օրերու պատմագիրը՝ Առաքել Դաւրիթեցի, կ'ըսէ. «Տղիտութեամբ խոսկանացեալ և կորդացեալ էր ազգս Հայոց, և ո՛չ միայն ոչ ընթեանուն, այլ և ոչ զգիրս գիտէին, և ոչ զգօրութիւնս գրոց»։

Ու ինչպէս որ համազգային աղէտի մը հաւանականութիւնը զրգիւ դարձեր էր Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոպի՝ ինքնապահպանման ազգու միջոցներ փնտռելու և գտնելու, նոյն ձևով ալ այժմ, Հայաստանը հարուածող ամենասարսափելի փոթորիկ մը պատճառ եղաւ որ կեանքի կոշուէր իմացական զարթոնք մը, Հայկական վերածնունդ մը զրթթէ։ Ակնարկուած փոթորիկը 1604ին Շահ-Աբբասի կողմէ կատարուած Հայերու զանգուածային բռնադպրութիւն էր զէպի Պարսկաստան. այն տեղափոխութիւնը՝ որմէ տմայացաւ Արարատեան Դաշտավայրը և որուն հետեանքները մեծապէս փնտաւար եղան Հայութեան համար։

Ստկայն այս թուականէն ալ ծագում կ'առնէ մէկը մեր պատմութեան ամենէն գեղեցիկ երևոյթներէն։ Սարսափի և անորոշութեան այդ օրերուն՝ քանի մը կրօնաւորներու ջանքերով կը ծաղկի Մեծ Անապատը Սիւնիքի մէջ, Տաթևի հինաւուրց վանքին մօտ, ու կը դառնայ կեդրոն և օճախ վերակենդանացած դպրութեան։ Նոյնն է պարագան նաև Բաղէշի Ամրտուրուի վանքին և Վանայ Լճի Լիմ կղզիին վրայ հաստատուած «անապատ»ին, ուր և յաջող փորձեր կը կատարուին Սսկեդարի թարգմանութիւններուն ծանօթանալու, անոնց վրայ խոկալու և հասնելու նախահայրերու ձեռք բերած իմացական բարձր մակարդակին։ Այս վայրերէն է որ քարոզիչ ուսեալ վարդապետներ կը ցրուին մինչև հեռուոր անկիւնները Հայաստանի, և, ինչ որ ամենէն նշանակալից և հրաշալի երևոյթն է այս շարժման մէջ, ամէն կողմ կը հիմնուին դպրոցներ մտնուկներու համար, այսինքն՝ երկար դարեր տևող ընդմիջումէ մը ետք կը վերահաստատուին աշխարհիկ դպրոցներ, դաստիարակելու համար պարզ ժողովուրդի անդամները։

Դպրոցներու այս ցանցն է որ, ենթարկուելով հանդերձ հետագայ դարերուն բերած փոփոխութիւններուն և վտանգներուն, կը յաջողի իր նկարագիրը անաղարտ պահել ու որպէս տոհմիկ ու խորասլէս ազգային դաստիարակութեան հաստատութիւն՝ զալ հասնիլ մինչև քսաներորդ դար, մինչև 1915ի արհաւիրքի շրջանը։ Հայաշատ քաղաքներու մեծ վարժարաններէն մինչև ամենէն խեղճ զիւղակին խոնարհագոյն դպրատունը, Հայ Դպրոցին դերն ու առաքելութիւնը եղած են — գիտակցարար թէ բնագոյրէն —, հանդիսանալ զիտութեան և լոյսի օճախներ, միաժամանակ դառնալով կիզակէտ ազգային մեր բոլոր ձգտումներուն և տենչերուն։ Բնիկ Հայաստանի, ինչպէս նաև Թրքահայաստանի, Ռուսահայաստանի, Պարսկաստանի և այլ երկիրներու մէջ, մանաւանդ ԺԺ. դարէն սկսեալ

Հայ երկրորդական վարժարաններու և կրօնական ճեմարաններու զոյութիւնը անգնահատելի դեր խաղցած է մեր ազգային ինքնագիտակցութեան զարգացման ու ձգտումներու ձեւաւորման առնչութեամբ:

Առաջին Աշխարհամարտի ուրականէն ետք, ի սփիւռս տշխարհի տար-տրվնուած Հայութիւնը ինքզինք զտաւ դարձեալ մեծ անորոշութիւններու և յուսալքող պայմաններու առջև: Սակայն, ինչպէս անցեալին, անգամ մը ևս վերականգնեցաւ Հայ ոգին, ան՝ որ թե ու թուիչք տուաւ Ս. Սահակին ու Ս. Մեսրոպին, Կորիւնին, Եղիշէին, Խորենացիին ու Փարսեցիին, Անանիա Շիրա-կացիին, Նարեկացիին ու Շնորհալիին, և տակաւին այնքան սուրբ ու մեծա-գործ անհատներու: Այնքան դժուար վիճակներ և նիւթական ամենէն վատթար կացութիւններ դիմադրաւելէ ու զանոնք յաղթահարելէ ետք՝ Հայ Դպրոցը որևէ առեւնէ աւելի հիմա է որ կը գտնուի սպառնով և հաստատ հիմերու վրայ, լիովին կարող՝ իրազօրծելու իր պատմական դերն ու առաքելութիւնը: Իւրա-քանչիւր դպրոցական տարեշրջանի վերջաւորութեան, Սփիւռքի բոլոր անկիւն-ներուն հազարաւոր Հայ տղաք և աղջիկներ շրջանաւարտ կ'ըլլան Հայ նախա-կըրթարաններէ ու երկրորդական վարժարաններէ, այսպէս ամէն տարի տալով զեղեցիկ մէկ փաստը գոյատևելու մեր անյողողող վճռականութեան:

Եթէ մէկ կողմէ մանրագնին քննութեան կ'ենթարկենք մեր կեանքի պայմանները, ու միւս կողմէ ալ մանրամասնօրէն կը ներկայացնենք Հայ Դպ-րոցին դերը մեր պատմութեան ամբողջ ընթացքին, նպատակ ունինք շեշտելու կարևորութիւնը հայեցի և տոհմիկ դաստիարակութեան, այն կըթուլեան՝ որ Հայ տղոց պէտք է ջամբուի ամենէն խոնարհ տարիքէն մինչև երկրորդական վարժարաններու աւարտը, որպէսզի հզօր կերպով պատնէշուած բոլոր օտար ազդեցութիւններու դէմ՝ անոնք կարենան դիմել դէպի ուսման բարձրագոյն կեդրոններ: Միայն նման դաստիարակութեան մը ստացումով է որ անոնք պիտի կարենան գնահատել ու պաշտպանել իրենց յանձնուած աւանդը, նախանձա-խընդիր տէրերը դառնալ այն բոլոր ոգեկան և իմացական հարստութիւններուն ու արժէքներուն՝ որոնք դարերով կուտակուել են մեր մշակոյթի զանձարանին մէջ և որոնք մեր զոյութեան միակ երաշխիքն ու ապաւէնն են:

Գիտութեան, մրցակցութեան և զարթոնքի այս դարաշրջանին, երբ զար-գացման զանազան աստիճաններու վրայ գտնուող բազմապիսի ու բազմադէմ քաղաքակրթութիւններ իրարու կը հանդիպին ու կը բաղխին, Հայ Դպրոցին առաքելութիւնն է ներշնչել ու տալ հաւատք՝ հանդէպ մեր սեփական մշակոյթի բարձրութեան, զեղեցկութեան ու հարստութեան: Հայ Դպրոցին դերն է ազ-գային մեր կարիքներն ու անհրաժեշտութիւնները բանաձևելով՝ ինքնագիտակ-ցութիւն յառաջացնել և ենթականերէն ներս ստեղծել կեանքի մարտահրաւէրը դիմադրաւելու ինքնավստահութիւնը: Ու այս ինքնավստահութիւնն իսկ, միա-ցած ինքնաճանաչութեան, պիտի ըլլայ վճռական և անհրաժեշտ մղիչ ուժը՝ որպէս Հայ գոյատևելու համար ի գործ դրուող մեր բոլոր ճիգերուն:

Ա. Գ.

ԿՐՕՆԵԿԱՆ

ԲԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՐԴԱՐՈՒԹԻՒՆ

«Եղիցի ամենայն մարդ արագ առ ի լսել, եւ ծանր առ ի խօսել, եւ ծանր առ ի բարկանալ. զի բարկութիւն մարդոյ զարդարութիւն Աստուծոյ աչ գործէ»
(ՅԱԿ. Ա. 19 - 20):

Ծանրութեամբ Առաքեալի Թուղթը լեցուն է ընտիր յորդորներով որոնցմէ մին կը ներկայացնէ մեր վերագրեալ բնաբանը: Իր յորդորը ընդհանրական է և ուղղուած ամէն մարդու, հետեւաբար նաեւ մեզի: Ան կ'ըսէ նախ. «Թող ամէն մարդ արագ ըլլայ լսելու»: Արդարեւ կ'արժէ որ մարդիկ արագ ըլլան լսելու կարգ մը բաներ, օրինակի համար.

Աստուծոյ պատգամներ: Եթէ մեր կեանքին համար մտադիր ենք ընտրելու ճամբայ մը որ տանի մեզ դէպի երջանկութիւն, չենք կրնար գտնել աւելի ողջամիտ և վստահելի ուղեցոյց քան այն մատեանը որ անսպառ շտեմարանն է աստուածային պատգամներուն: Չենք կրնար գտնել աւելի վսեմ առաջնորդ մը քան այն որ Աւետարանիչն է ճշմարիտ կեանքին և վարդապետը անմահութեան: Աստուածային պատգամներու արագ լսողութիւնը պիտի խնայէ մեզի անհամար փորձութիւններու և յաճախ անդարմանելի աղէտներու շարքները:

Խղճի ձայնը: Երկրորդ ձայն մը որուն փութով պէտք է մատուցանենք մեր ականջները մեր խղճին ձայնն է: Մեր ներսէն եկող այդ իմաստի ձայնը իմաստուն ազդարար մըն է որ կը ծառայէ մեզ հոս կեցնելու շատ մը շար ու անխոստովանելի արարքներէ: Ան անկաշառ յանդիմանիչ մըն է, որ կը կշտամբէ մեզ անաշառօրէն ամէն անգամ որ անակոխ ընենք արդարութեան և ճշմարտութեան աստուածային սկզբունքները: Ան մեր եսին գերագոյն իսկութիւնն է, աստուածային տարրը մարդուն մէջ, որ անոր անասնական և գաղանական կիրքերուն և մոլուցքներուն

դէմ կը կանգնի իբրեւ պատուար և կ'արդիւլէ մարդուն անկումը իր հոգեկան բարձրութենէն: Լսել իր խղճի ձայնին, անսալ անոր վեհ կոչներուն, կը բարձրացնէ մարդը հասարակ մարտիէն վեր, և կուտայ անոր տիրական դիրք մը իր նմաններուն մէջ: Ուրեմն պէտք է ըլլալ արագ լսելու ձայնը մեր խղճին իբրեւ արձագանգը Աստուծոյ ձայնին:

Պատուերները մեծերուն: Ուրիշ ձայն մը որ պէտք է արագ հասնի մեր լսելիքներուն, ձայնն է մեծերուն, պատուէրները անոնց որոնք կեանքի փորձառութեան սուղ վարժարանին մէջ սորված են թանկագին դասեր և ձրի կը բաշխեն իրենց սիրելիներուն և բարեկամներուն: Փորձառութեան դպրոցը թէև հետաքրքրական՝ բայց լեցուն է վիշտով և տառապանքով: Ո՛րքան ցաւեր ու կորուստներ պիտի խնայուէին եթէ մարդիկ գիտնային օգուտիլ այն դասերէն զոր իրենցմէ մեծերը կ'ընծայեն այնքան համոզիչ շեշտերով և յաճախակի կրկնութեամբ: Ան որ կ'արհամարհէ փորձառութեան խրատները, պիտի կրէ նեղութիւն և տառապանք մինչև այն օրը որ իր զգայարաններուն վկայութեամբ համոզուի թէ կեանքի ելեւէջներուն վրայ մշտնապէս սերունդներու փորձառութեան արդիւնքը թանկագին գանձ մըն է եղած զոր ի զուր արհամարհած է ինքը երկար ժամանակ: Ուրեմն չսպասել որ դառն ցաւեր և ծանր կորուստներ գան մեզ սթափեցնելու և մղելու փորձառուներու խրատին, այլ մենք մեզմէ ըլլանք փութկոտ լսելու երէցներու յորդորները և հետեւելու անոնց, մեր իսկ անձնական օգուտին և երջանկութեան սիրոյն:

Առաքեալի յորդորին երկրորդ մասն է ծախքը ըլլալ խօսելու մեզ: Ամէնքս ալ քիչ կամ շատ կրնանք հաստատել թէ ի՛նչ անաւոր շարքներու ծնունդ կուտայ թեթև, անխորհուրդ խօսքը: Կանխելու համար թեթև խօսքէն զալիք շարքը, արդիւնելու համար այն մեծամեծ անպատեհութիւնները որոնք կրնան հետեւիլ անխորհուրդ խօսքերու, պէտք է միշտ մեր միտքերուն մէջ կենդանի պահենք Առաքեալին պատգամը և քննանք խօսիլ,

լաւ մտածելով: Ո՛րքան անպէտ հակա-
ճառութիւններ, ի՞նչքան անճա՛ն վիճա-
բանութիւններ խափանուած պիտի ըլլա-
յին, եթէ մարդիկ իրենց այս կամ այն
խօսքը արտասանելէ առաջ լաւ խորհած
ըլլային: Թեթեւ անդրադարձում մը մեր
ընելիք մէկ արտայայտութեան, յաճախ
կը ցուցնէ մեզի թէ մեր ըսելիք խօսքը
ոչ մէկ օգուտ ունի, բոլորովին աւելորդ
է, և կրնայ նոյնիսկ անպատեհ ըլլալ,
մինչդեռ չարտասանելով զայն ոչինչ կը
կորսնցնենք: Ուրեմն լաւ է լուռ մնալ
երբ չինիչ խօսքի մը արտաբերման պա-
հանջը չէ մեր չրթունքին շարժիչ ոյժը:
Այսպէս քիչ մը ծանրութիւն խօսելու
ժամանակ՝ կրնայ արդիւիւ շատ մը չարիք-
ներ, և նոյնիսկ ծնունդ տալ բարիքներու:

Եթէ մեր խօսքը համեմատած ըլլայ նաեւ
յարգանքով հանգէպ մեր խօսակցին, հա-
ճոյքը, որ պիտի ստանանք մեր խօսակ-
ցութենէն, պիտի բազմապատկուի, և յա-
ջողութիւնը մեր հետապնդած նպատակին՝
պիտի դառնայ շատ աւելի հաւանական:

Պէտք չէ մոռնալ նաեւ որ պարտակա-
նութիւն է նշմարելու խօսիլ, և ա-
տիկա կարելի է ընել լուրջ և խոհուն
արտայայտութեամբ մը միայն, և ոչ թէ
թեթեւօրէն դուրս տալով ամէն մտածում
և զգացում, որ ունէ վայրկեան կրնայ
ըլլի մեր ներսէն: Ծա՛նր ըլլալ խօսելու
ատեն՝ այնքան կարեւոր է, որքան արագ
ըլլալ լսելու ժամանակ:

Տակաւին Առաքեալը կը թելադրէ մեզի
ծա՛նր ըլլալ բարկանալու: Այս կէտին մէջ
ոչ ոք կրնայ ծածկել իր համամտութիւնը
Սուրբ Յակոբի հետ. վասնզի բարկութիւնը
առհասարակ աշխատար զգացում մըն է,
և անով վարակուողը կրնայ անգիտակից
թափով դիմել նոյնիսկ մինչև ոճրագոր-
ծութեան սահմանները: Բարկացող մարդը
անտանելի փորձանք մըն է իր շրջապա-
տին համար, ոչ ոք կ'ախորժի իր ներկա-
յութենէն, ամէնքը կը խուսափին իրեն
հետ գործ ունենալէ, որովհետեւ փորձա-
ռութեամբ գիտեն թէ այդպիսի անձերու
հետ չփութը կը վերջանայ կռիւով և
գժտութեամբ առնուաղն: Ուրեմն ծա՛նր
ըլլալ բարկանալու ատեն, այնքան կեն-
սական պատուէր մըն է, որ անոր ան-

տեսումը կրնայ շատ վատ հետեւանքներու
ծնունդ տալ: Այդպիսի անախորժ հետե-
ւանքներէ զերծ մնալու համար Զանադիր
պէտք է ըլլանք զսպելու մեր զգացումնե-
րուն բարբառումը, և սանձ մը դնելու
մեր կատաղութեան: Քանի մը վայրկեանի
համբերութիւնը կրնայ մեզի վերադարձնել
մեր պաղարեւնութիւնը գէթ մասամբ, և
կրնանք չար բոպէի մը վտանգը վանել
մեր գլխէն:

Վճռական և ճշմարիտ է Առաքեալին
կարակոցութիւնը. «զի բարկութիւն մաւ-
ղոյ զարդարութիւն Աստուծոյ ոչ գործոք».
վասնզի մարդուն բարկութիւնը չի գոր-
ծեր Աստուծոյ արդարութիւնը. այսինքն
մարդ մը իր բարկութեան մէջ կը վրիպի
և չի կրնար գործել Աստուծոյ արդարու-
թեան համաձայն: Եւ քանի որ կը մեղանչէ
այն որ կը չեղի Աստուծոյ արդարութե-
նէն, ուրեմն բարկութիւնը մեզ կը տանի
մեղքին, բարկացողը կը հեռանայ արդա-
րութենէն և կ'իյնայ յանցագործութեան
մէջ: Իսպառ չբարկանալ, և կամ առա-
ւելագոյն ծանրութեամբ միայն տեղի տալ
այդ կիրքին առջև. այս պէտք է ըլլայ
մեր ճիշդը: Այդպիսի ճիշդ մը մեզ պիտի
վարժեցնէ յաղթելու բարկութեան մեր
կիրքին, որով պիտի կրնանք հեռու կե-
նալ շատ մը մեղապարտ արարքներէ և
չարազէտ փորձանքներէ: Բարկութիւնը,
կուրցնելով մարդուն դատադութիւնը,
պատճառ կ'ըլլայ որ մարդ մոռնայ Աս-
տուծոյ պատուէրները, և այն որ կը
մոռնայ Աստուծոյ պատուէրները, ի՞նչ-
պէս կրնայ գործել Աստուծոյ արդարու-
թիւնը: Ուրեմն արդարագործ մարդ մը
ըլլալու համար հարկ է հեռու մնալ բար-
կութեան հիւսնադադին և ակտուար նո-
պաններէն:

Մէկը որ կ'ուզէ արժանապէս կրել
մարդ անունը, պարտաւոր է ըլլալու ար-
դար իր խօսքերուն և իր գործերուն մէջ:
Արդարութեան շատուածային յատկու-
թիւնը մարդուն ալ մատչելի է. այդ վսեմ
զգացումը բնական իսկ է մարդուն համար,
եթէ գիտնայ ունկնդրել իր խղճի ձայնին:
Պէտք է զսպել բարկութիւնը, որպէսզի
արդարութիւնը կարենայ գործել անկաշ-
կանդ: Արդարութիւնն է որ իր տանելի

ՎՍՏԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱՌ ԱՍՏՈՒԱԾ

«ԱՄԻ՝ ալոսիսեւ հոգայցէ վասն
վաղուից» (ՄՄՏԹ. 2. 34):

Մեզմէ շատեր, կեանքի սովորական տաղանդներու կամ զգուարութիւններու առջև անճրկած, անել ու յուսահատ վիճակի մը կը մատնուին, ու շուտաւ՝ կը գրաւուին երկարատեւ մտահոգութիւններով:

Աստուծոյ նախախնամութեան հանդէպ որքան աւելնայ մեր հաւատքն ու վստահութիւնը, նոյն համեմատութեամբ կը նուազին մեր վախերն ու մտահոգութիւնները, ու մենք զմեզ կը զգանք նուազ տրտում ու ընկճուած, կեանքի ծովին փոթորկումներուն զիմաց:

Աստուծոյ նկատմամբ մեր վստահութեան պակասը մեզ կ'առաջնորդէ զանազան մուլտիպլիկացիաներու, կծծութիւններու, զոր օրինակ, յառաջ կու գայ անկէ՝ որ մարդ իր վստահութիւնը կորսնցուցած է Քրիստոսի պատգամին հանդէպ որ կ'ըսէ. «ԱՄԻ՝ հոգայք ընդ ուզոյ՝ թէ զինչ ուտիցէք, և մի՛ ընդ մարմնոյ՝ թէ զինչ զգենացուք»:

Մարդ այսօր շատ աւելի վստահութիւն ունի յաճախ իր նմաններուն վրայ, քան թէ Աստուծոյ:

Եթէ այս հարցին լրջօրէն մօտենալու ըլլանք, պիտի տեսնենք թէ անոնք միայն Տիրոջ հանդէպ վստահութեան պակաս կ'ունենան ու ինքզինքնին անապահով և շուտօրէն կը զգան, որոնք չեղած են Անոր ուղիղ ճանապարհէն, և Անոր լոյսէն հեռու:

տիրապետութեամբ պիտի տայ մեզի այն բաները որոնք մարդկային կեանքի տարրական պահանջներն են: Արդարութեան զգացումով տագորտած հոգի մը օրհնութիւն մըն է իր շրջապատին համար: Արդարամիտ մարդը Աստուծոյ ներկայացուցիչն է մարդոց մէջ, անոր հաւատարմ կշիռ և անկողմնակալ կեցուածքը կրնայ խաղաղեցնել շատ մը վէճեր և խափանել վտանգաւոր բողոքումներ, մինչև իսկ առիթ ըլլալ շատերու երջանկութեան:

Ն. ԵՊՍ. ՄՈՎԱԿԱՆ

կը խորհարարեն խաւարի մէջ. վասնզի Ան է միակ ճանապարհը և Անկէ գտաւ ուրիշ ճամբայ չկայ մեզ փրկութեան առաջնորդող: Ահա թէ ինչու տրտում ու մտահոգ են բոլոր անոնք՝ որոնք Աստուծոյ ճանապարհէն և հեռաւորար Անոր ներկայութենէն հեռու կ'ապրին. որովհետեւ մարդուն մեծագոյն երջանկութիւնը կը կայանայ Արարիչին հետ ունեցած իր բարութ յարաբերութեանը մէջ:

Պատմութեան բոլոր մեծագործութեանց հեղինակները, Եկեղեցւոյ հայրապետներն ու Ս. Հոգիով ներշնչեալ վարդապետները, սուրբերն ու մարտիրոսները եղած են առաւելաբար այնպիսիներ՝ որոնք լիակատար վստահութիւն ունեցած են Աստուծոյ վրայ ու Անոր ի բարին և յուզողութիւն առաջնորդող ներկայութիւնը զգացած են իրենց հետ. այդ ներկայութիւնն է որ զիրենք տարած է միշտ զէպի բարին ու օգտակարը, զանոնք մղած ազդօգուտ ու քրիստոնէական վայել գործեր կատարելու, ու Անո՛վ գտած են իրենց հոգիներուն խաղաղութիւնը՝ որ տարբեր է ու վեր այս աշխարհին մեզի պարզեւած խաղաղութենէն, ինչպէս Քրիստոս ըսաւ. «Սաղաղութիւն թողում ձեզ, զխաղաղութիւն զիմ տամ ձեզ. ոչ որպէս աշխարհս տայ՝ տամ ես ձեզ»:

Հին և Նոր կտակարաններուն մէջ բազմաթիւ են պարագաները, երբ Աստուծոյ հանդէպ լիակատար վստահութիւն ունեցող մեծհոգի անձնաւորութիւններ կրցած են պաղարկութեամբ զիմագրաւել կեանքի փորձութիւնները, ու վերջապէս յաղթանակը տարած անոնց վրայ: Դաւիթ մարգարէ մէկն էր անոնցմէ, որ իր Սաղմոսներէն մէկուն մէջ կ'ըսէ. «Տէր, յոյս իմ և կեանք իմ, ես յումմէ՞ երկեայցա»:

Ծիւղ ինչպէս մանուկ մը երջանիկ ու ապահով կը զգայ ինքզինք երբ իր ծնողաց կամքը կատարած է ու անոնց անմիջական հովանիին ներքեւ կ'ապրի, այնպէս ալ ճշմարիտ հաւատացեալը կեանքի դառնութիւններուն զիմաց ինքզինք կը զգայ ապահով ու քաջալիբուած Տիրոջ ներկայութենէն, որ կը հոգայ իր բոլոր պէտքերը, ըստ Քրիստոսի խոստման թէ «խնդրեցէք նախ զարքայութիւնն Աստուծոյ, և այն ամենայն յաւելցի ձեզ»:

Գործնական կեանքի մէջ, մենք մեր վստահութիւնը կը կապենք և մեր գործերուն ելքը կը յանձնենք այնպիսիներու՝ որոնք պարտաճանաչ են ու անխարդախ իրենց խոստումներուն մէջ, օժտուած՝ զանազան առաքինութիւններով, նկարագրի բարեմասնութիւններով։ Որքա՛ն տարօրինակ է սակայն որ բոլոր առաքինութիւններուն ու բարի գործերուն աղբիւրն ու պատճառը եղող Աստուծոյ հանդէպ վստահութեան պակաս ունենանք, ու կեանքի սովորական ձախորդութիւններու առջև այլայլինք և ծայրայեղ մտահոգութեան մէջ իյնանք։

Մտահոգութիւն՝ որմէ յաճախ ո՛չ մէկ օգուտ կրնանք քաղել, երբ մեր ձեռքէն եկած ամէն միջոցները ի գործ դնելով հանդերձ կը զգանք թէ այդ գործերը յառաջ կը տարուին մեղմէ վեր ուժերէ՝ որոնք կը վարեն դանոնք համաձայն Տիրոջ կամքին, որ սգիտէ զպէտս և զկարիս մեր առաւել քան մեք գիտեմք և իմանամք։

Թող թէ մտատանջութիւնը յաճախ ժխտական ազդեցութիւն կ'ունենայ մեր ֆիզիքական գոյութեան վրայ ու կրնայ դուռ բանալ ուրիշ դժբախտութիւններու։

Ասորեայ կեանքի փորձառութեամբ գիտենք թէ որքա՛ն տաժանելի կը դառնայ ապրիլը և թէ ինչպէս դժոխային պայմաններ կը ստեղծուին երկրի վրայ երբ վստահութիւնը պակսի մարդերու միջև, երբ մեղմէ իւրաքանչիւրը կասկածով ու թերահաւատութեամբ ընդունի իր խօսակիցին գաղափարներն ու խորհուրդները, և երբ անկարող ըլլանք ճշմարիտ ու անկեղծ, մեր վստահութեան արժանանցած բարեկամ մը գտնել։

Որքա՛ն ևս առաւել պիտի մեր օրերը տրտոււմ ըլլային, եթէ իրապէս խախտէր մեր հաւատքը Տիրոջ գերազանց բարու-

թեան նկատմամբ, եթէ կեանքի անհաշուաչ փոթորիկներուն ղէմ չունենայինք գերագոյն վստահութիւնը հանդէպ մեզ իր անսահման խաղաղութիւնը խոստացող ու կեանքի գոյամարտէն յաղթական դուրս գալու միջոցներն ու ձանապարհը ցոյց տուող ամենակարող ու ամէնողորմ մեր երկնաւոր Հօր։

Եթէ, անհաւատար այս դուստրին մէջ, մեր վստահութիւնը կապած ըլլայինք միայն ու միայն մեր տկար անձերուն, մեր հունաւոր իմացականութեան, մեզի բախտակից, կեանքի ու մահուան տեղծուածներուն դիմաց մեզի չափ չուար ու չփոխահար մեր նմաններուն ու այս աշխարհի ճիղճ ու փուճ արժէքներուն վրայ։

Վասնզի չուտով պիտի հասնէր յուսախարութիւնը ու մեր վստահութիւնն ու ապահովութիւնը արագօրէն ու ցաւազինօրէն պիտի չքանային։

Բայց Աստուծոյ վստահող, տեսարար Անոր յուսացող ու ապաւինող անձը երբեք պիտի չմատնուի դժբախտութեան։

Ե՛ր Տէր յուսացայ, մի աւազեցից յաւիտեան», կ'ըսէ այս մասին Հին Ուխտի մեծ մարգարէն։

Ահա թէ ինչու հոգիով մեծ ու բարձր մարդիկ եղած են անվախ չարիքին ղէմ ու պաղարիւն՝ կեանքի դժբախտ պարագաներու հանդէպ։

Առաքեալները այդ վստահութեամբ էր որ ճամբայ ելան աշխարհի չորս ծագիւրը տարածելու համար իրենց Վարդապետէն ստացած Լոյսը։

Ու Աստուծոյ արդարութեան և անսահման բարութեան վրայ վստահելով է որ քաջութեամբ դիմաւորեցին իրենց մարտիրոսական մահը, այդպիսով արժանանալով երկնքի արքայութեան անանց փառքին՝ զոր խոստացաւ մեր Տէրը բոլոր իրեն հաւատացող որդիներուն։

ԳԵՈՐԳ Ս. ԶԻՆԼՎԻԶԱՆ

ՍԱՄԱՐՈՒՆՆԵՐ

Միջօրէի բարկ արեւէն յոգնասպառ՝
Դեղատեսիլ մարդ մ'անծանօթ՝ Սիւքէմի
Ջրհորին մօտ նստած՝ կ'առնէր իր դադար,
Երբ կինն մ'աղուոր մօտի գիւղէն այն դէմի
Եկաւ կանգնիլ անոր դիմաց, եւ պարապ
Դոյլը ջուրին նազանքներով իջուց վար,
Ծարաւահիւծ՝ ինչպէս թռչունը կարապ,
Որ գետափին կ'երթայ հեւքոտ, թափահար:
Դեղեցիկ էր անծանօթը ու պարթեւ:
Եւ ակնարկներ՝ վարանումով տրտմունակ,
Արեւաշող կապոյտին մէջ առին թեւ,
Մէկը՝ սիրոյ, միւսը՝ մեղքի քօղին տակ:
Սամարուհին հեշտակենցաղ, թաքթաքուր՝
Երբ ջրհորէն կը քաշէր դոյլն իր լեցուն,
Անծանօթը խնդրեց ըմպել պուտ մը ջուր,
Եւ նայեցաւ անոր յոգնած աչքերուն,
Հոն կարդալու մութ էջերը անվաւեր
Հին մեղքերուն, մինչեւ վերջինն նորագիր,
Զոր ինք կարծես իր մատներովն էր տողեր,
Ամենագէտ իբր իմաստուն ու դպիր:

* *

— Ի՞նչպէս ինձմէ, սամարացի կնոջմէ,
Հրէայի կ'ուզես անցնել ծարաւ դուր,
Երբ խառնուիլ մեզ իրարու հնար չէ,
Թէ պապական շրթներդ ըլլա՛ն իսկ մաքուր:
Զե՛մ կրնար քեզ մատուցանել այն ջուրէն,
Որմէ արբին, եւ այսօր ալ կ'արբենան
Պապերուս հետ՝ անոնց խաշներն համօրէն,
Անդ, անդաստան, ողկուզաբարձ սարբինան:
Մենք՝ խորհուրդի ունինք լեռը սրբազան,
Գարիզինը, եւ անոր քովն ալ Գեբաղ,
Հո՛ն կը կանգնի մեր հաւատքի աւազան,
Ու Տաճարը՝ քարծուներին վրայ այդ խաղաղ:

* *

Մեծ զարմացմամբ եւ նայուածքով կորովի,
Անծանօթը վառեց ժպիտ մը անհուն
Աստուածային մաքուր սիրոյ, գորովի,
Խորն իր տրտում, երազունակ աչքերուն:
— Սրտիդ թաքուն ալքերուն մէջ, ո՛վ հէք կին,
Ես կը կարդամ յոգնաթախիծ տրտմութեամբ,
Դիցավէպը՝ հին մեղքերուդ անմեկին,
Հիւսուած դրախտին պատրանքովը օծաջամբ:
Ո՛չ Սամարիան, ո՛չ ալ քաղաքն Սաղէմի,
Տաճարակիր ո՛չ իսկ լեռը Գարիզին,

ՏՂՈՒ ՄԸ

Կեանք փութեր պիտի տայ հեզ,
 Ո՛վ հե՛ք տղայ, դիմացի՛ր.
 Վիճարդ ո՛րքան խո՛ր, աղեկէզ
 Ըլլայ՝ ժպիտ մ'ունեցիր:

Աւթարհի մուրն չաղտոսէ հեզ,
 Եղիր զգոյժ, ամբասիր.
 Կեանքին հանդէպ՝ հակասքո՞վ էս,
 Շուրթիդ՝ աղօթք անձանձիր:

Բախսը կու տայ, կ'առնէ նշնալէս,
 Իր տուածով զոհացիր.
 Ինչ բարիք որ տուած է հեզ
 Այլոց բաւխէ ու անցիր:

Սիրէ՛ խնոյք, երգ ու հանդէս,
 Կեանք կարն է, իմացի՛ր.
 Սիրող անփորձ սիրքը հրկէզ,
 Սիրոյ ուկիտան լայնածիր:

Մարդերուն հետ խոնարհ ու հեզ,
 Խաղաղ ապրիլ դուն գիտցիր.
 Ու մի՛ս սիրէ, մարդերուն պէս,
 Մայր Բնութիւնն կենսաձիր:

Գ. ՀԱՐՏԱՐ

Պիտի կրնան սրբել մեղքերդ վաղեմի,
 Եւ տանիլ քեզ անմահութեան երազին,
 Եթէ՛ շրթներդ չմերձենան ծարաւի,
 Կենսապարզեւ այն աղբիւրին, որ հիմա,
 Արեւափառ այս երկիրքին տակ ծաւի,
 Մեծ ծարաւիդ իր ակունքը կը բանայ:

ՀՄԱՅՆԱԿ ԳՐԱՆԵԱՆ

(Պէյրուք, 1964)

ԻՐԱՍՏԱՍԻՐԱՆՆԵՐ

ԶԱՐԻ ԵՒ ԲԱՐԻՒՍՏՈՒԳԱՎԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

2. — ԱՆԿՈՒՄԸ:

ԲԱՐԻՒՍ ԵՒ ԶԱՐԻ ԾԱԳՈՒՄԸ

Քրիստոսն էությունը Անկուսմի և Եղեմի պատմությունները որդեգրած է. խորհողներ, որոնք Քրիստոսն էությունն հրաժարած են և բարոյագիտությունն կրօնական հիմք վրա հենելու, կը հերքեն այդ պատմությունը: Սակայն բարոյագիտությունն հարցը չենք կրնար նայելով բանաձևել մինչև այն ատեն՝ որ չընդունինք թե բարիի և չարի միջև զատորոշումը ժամանակի տարածքին սկիզբը մը ունեցած է, և թե անոր նախընթաց գոյությունն վիճակ մը եղած է բարիին և չարին «անդին» կամ «առաջ քան» բարին և չարը: «Բարի» և «չար» տառնշտակից են և կրնանք ըսել թե բարին և չարը գոյ կ'ըլլան միևնույն ատեն և միասին ալ կ'անհատանան: Ասիկա բարոյագիտությունն հիմնական տարաբանությունն է: Դրախառն գոյությունն վիճակն է ուր արժեքներով կամ զատորոշում չկայ: Կարելի է ըսել թե աշխարհ բարիի և չարի միջև տարբերությունն սկզբնական բացակայությունն է մը կ'անցնի զէպի անոնց միջև սուր զատորոշում մը, և ապա, այդ փորձառությունն հարստացած, կը յանգի այդ երկուքը այլևս չզանազանելու վիճակին:

Կորուսեալ դրախտի մը, Ոսկե Դարում մը յիշատակը շատ խորունկ է մարդուն մէջ. այս յիշատակին հետ կայ նաև յանցանքի և մեղքի զգացումը ու Երկնքի Արքայությունները վերաշահելու երազը, որ յաճախ չբացատրելի (utopia) մը կամ երկրային դրախտի մը կերպարանքը կ'առնէ: Աստուծոյ Թագաւորութիւնը մեր մտածումին կը ներկայանայ որպէս «բարի» և չարին անդին»: Այս մեղաւոր աշխարհին մէջ իրագործուող բարին միշտ հիմնուած է չարին զատորոշումի և անջատումի վրայ: Չենք կրնար բարոյագիտականորէն մտածել Աստուծոյ Թագաւորութեան մասին. ան զատորոշման միջև

կողմը կը գտնուի: Անկուսմն է որ մեզ բարոյագիտութեան ըրած է. Դէմ յանդիման կու գանք խոր առեղծուածի մը. — Մարդ ինչպէ՞ս կրնար հրաժարիլ դրախտէն, զոր այնքան կարօտով կը վերջիչէ մեր աշխարհ — անհունութեան մէջ: Ինչպէ՞ս կըրնար հեռանալ անկէ: Երանելի կեանք մը կը թուի մեզի դրախտը, ուր տիեզերքը մարդուն մէջ էր, և մարդը՝ Աստուծոյ: Մարդուն դրախտէն արտաքսումը կը նշանակէ թե մարդ Աստուծոյ հեռացաւ, և տիեզերքը՝ մարդէն: Դրախտը երանութեան կեանք մըն էր, սակայն լիութիւնն էր կեանքի. բոլոր կարելիութիւնները իրականացած էին հան: Դրախտին մէջ ամէն բան չյայտնուեցաւ մարդուն, և անգիտութիւնը այդտեղի կեանքին վիճակն էր: Անգիտակիցի թագաւորութիւնն էր ան: Մարդուն ազատութիւնը չէր պարզուած տակաւին, ինքզինք չէր արտայայտած կամ ստեղծագործութեան մէջ մաս չէր առած: Երբ աշխարհը ստեղծուեցաւ, անգոյութիւնն էր խոշ meonic ազատութիւնը առժամաբար պահուեցաւ, սակայն կարելի չէր զայն ոչնչացնել: Եղեմական կեանքի և նիթանդին մէջ միտք ան և սահմանուած էր ինքզինք յայտնաբերելու: Մարդ մէկդի ձգեց Եղեմի երանութիւնն ու ամբողջութիւնը և ընտրեց տիեզերական կեանքի ցաւն ու ողբերգութիւնը, որպէսզի խաղաղկէր իր ճակատագրին ամենաներքին խորքերը: Այս գիտակցութեան ծնունդն էր, իր ցաւով բաժանութեան հետ: Դրախտի ներդաշնակութիւնն և Աստուծոյ հետ ունեցած միութեանն էր բաժնուելով, մարդը սկսաւ զատորոշումներ և արժեքներ ընել, գիտութեան ծառի պտուղները համեմատեց և ինքզինք բարիի և չարի այս կողմը գտաւ: Գիտութեան ծառի պտուղներուն գառն և մահացու ըլլալուն ազդարարութիւնն էր արգելքը: Գիտութիւնը ազատութիւնն էր, անբանաւորին (irrational) մութ խորքերէն ծնաւ: Մարդ մահը և զատորոշման դառնութիւնը նախընտրեց անգիտութեան երանական և անմեղ կեանքէն: Ան կրնար սնանիլ կեանքի ծառին պտուղներով և յաւիտեան ապրիլ անգիտակից, բուսական երանութեան կեանքը: Դրախտի

անմեղ կեանքին մէջ, ուր մարդ կեանքի ծառով սնանեցաւ և գիտութեան ծառէն հեռու կեցաւ, Արարիչի և արարածի յարաբերութիւնը սամամափակուած էր Աստուծոյ՝ սրպէս Նոր կերպարանքով: Սուրբ Երրորդութիւնը չյայտնուեցաւ դրախտին մէջ, և Որդին ինքզինք չյայտնարեց սրպէս անհուն սէր և զոհողութիւն: Աստուած պարզապէս սեւեռանութիւն տուող և կազդուրող ուժ մըն էր: Եղեմի Պարտէզին պատմութիւնը կարծէք կ'ուզէ հասկնել թէ միայն Հայր Աստուածը ներկայ էր, կամ, իրապէս, ո՛չ իսկ Հայր Աստուածը, որովհետեւ առանց Որդիի Հայր չի կրնար ըլլալ, այլ՝ Աստուած իբր ստեղծագործ ուժ: Քրիստոնէական գիտակցութեան արարանութիւնը այն է որ Քրիստոս չէր կրնար դրախտի կեանքին մէջ երեցած ըլլալ: Ընդէ է որ կարելի է ըսել թէ Բանն Աստուած ներկայ էր հոն, սակայն Բանը մարդուն նման մարմնաւորուած չէր և սիրոյ զոհարարութիւնը չէր կատարած: Եղեմի կեանքը Հին կառկարանի ստորագութիւններուն համաձայն ապրուեցաւ ամբողջութեամբ, և Երկնային Երա-Միութիւնը չբացայայտեց: Եթէ մարդ դրախտային անմեղութեան և անգիտակցութեան կրաւորական վիճակին մէջ, այսինքն եթէ երկնայնորէն բնական կեանքի աստիճանին վրայ մնացած ըլլար, պիտի չկարենար Քրիստոսը ճանչցած ըլլալ և աստուածացման հասնիլ:

Բարիի և չարի գիտութեան ծագումը երկու էապէս տարբեր երեսներ ունի, և ասիկա տարբերութեան մը կ'առաջնորդէ: Կարելի է բարիի և չարի գիտութիւնը մեկնաբանել սրպէս Անկում: Երբ գիտեմ բարին և չարը, երբ զատորոշումներ և արժեւորումներ կ'ընեմ՝ անմեղութիւնս և ամբողջութիւնս կը կորսնցնեմ, կը հեռանամ Աստուծմէ և դրախտէն կ'աքսորուիմ: Գիտութիւնը (knowledge) դրախտի կորուստն է: Մեղքը փորձն է բարին և չարը գիտնալու: Սակայն տարբեր մեկնաբանութիւն մը ևս կարելի է: Գիտութիւնը ինքնին մեղք չէ և Աստուծմէ հեռանալ չի նշանակեր: Գիտութիւնը լաւ է և գիտաւորութեան, կամքի գիւտ կը նշանակէ: Սակայն գիտութեան

ծառին պտուղը քաղել յայտարար նշան է կեանքի չար և անաստուած փորձառութեան մը, մարդուն կողմէ փորձ մըն է վերադառնալու անգոյութեան խաւարին, Աստուծոյ կանչին ստեղծարար պատասխան տալու մերժում մը և ընդգիծութիւն արարչագործութեան արարքին: Բայց այս արարքին կապուած գիտութիւնը մարդու իմաստութեան սկզբունքին յայտնարութեան է, աւելի բարձր գիտակցութեան մը և գոյութեան աւելի բարձր վիճակի անցում մը: Հաւասարապէս սխալ է և հակասական ըսել թէ բարիի և չարի գիտութիւնը բարի է կամ չար: Մեր եզրերը և զասակարգումները անկիրարկելի են անոր՝ որ գոյութեան վիճակէն անդին է և որմէ՝ ծագում առած են այդ եզրերն ու զասակարգումները:

Դրախտը բնութեան անգիտակից ամբողջութիւնն է, բնագոյներու աշխարհը: Հոն ենթակայի և նիւթի միջև բաժանում չկայ, մտածութիւն չկայ, գիտակցութեան և անգիտակիցի ընդհարում չկայ: Գիտակցութիւնը որ բաժանութիւն և ամբողջութեան կորուստ կ'ենթադրէ, Անկումի հետեանք կը թուի ըլլալ: Դէմ յանդիման կու գանք հիմնական հարցումի մը. — Գիտակցութիւնը մարդու անկեալ վիճակին յայտարար մէկ նշանն է: Երեւան եկած է որ գիտութեան ծառին պտուղները դառն են, և այս դառնութիւնը փոխանցուած է նոյնինքն գիտակցութեան ծնունդին: Գիտակցութիւնը կը ծնի ցաւի և տառապանքի մէջ: Գիտակցութիւնը ցաւն է, և անոր կորուստը մեղի կը թուի դադարումը ցաւին: Տոսթոյևսքի կ'ըսէ թէ տառապանքը միակ պատճառն է գիտակցութեան: Գիտակցութիւնը կապուած է ցաւալի բաժանման մը: Իր բնութեամբ իսկ ան ո՛չ մէկ տեղն կրնայ ընդգրկել մեր ամբողջ էութիւնը, որ կը պարունակէ ենթագիտակիցին և գերգիտակիցին մարգերը: Մեր անհունութեան, անկեալ աշխարհին մէջ, գիտակցութիւնը հարկադրուած է ցաւ և տառապանք ըլլալ: Այս է պատճառը որ մարդ այնքան մեծ փափաքով կ'ուզէ ինքզինք մոռնալ մտացնածութեան կամ գինովութեան մէջ, այս վերջինները ըլլան բարձրագոյն կամ ստո-

րին տեսակի Գիտակցութեան կողմէ կատարուած պատորոշումներ և արժեքները միշտ ցաւ կը պատճառեն: Անկուսմէն ետք նախագայացական քառսի ուժերը սանձադերձուեցան, և մարդուն պատկերը պահել կարելի կ'ըլլար միմիայն կազմութեամբը յատկ և սահմանաւոր գիտակցութեան մը: Անգիտակիցը այլևս դրախտային չէր, անկէ ներս մութ պարապութիւն մը կազմուած էր և պէտքը կար գիտակցութեան՝ մարդը պաշտպանելու համար ներքին անդունդէն: Բայց գիտակցութիւնը նա'և կը գոցէ մարդը գերգիտակիցէն, երկնային իրականութենէն և կ'արգիլէ Աստուծոյ մտածեսական (intuitive) խոկում մը: Եւ գերգիտակցութեան, վերին անդունդին հասնելու իր ճիգին մէջ, մարդը յաճախ կ'իյնայ անգիտակիցին, ներքին անդունդին մէջ: Մեր մեղաւոր աշխարհին մէջ, գիտակցութիւն կը նշանակէ դրախտի կորուստ: Սակայն դրախտը ամբողջութեամբ կորսուած չէ: Անոր մտածութիւններն (reflections) ու յիշատակները տակաւին կը յամենան մեր մէջ: Բաժանութեան, ցաւի և տառապանքի ընդմէջէն մարդ կը բարձրանայ գիտակցութեան համար անհասանելի ամբողջականութեան, վերածնունդի, յԱստուած երանութեան: Չարի փորձառութեան ընդմէջէն ան կը հասնի բարձրագոյն բարիին: Հեկեկ կը խօսի «սպերշանիկ գիտակցութեան» մասին, որ բաժանում կ'ենթադրէ և որուն համար Աստուած վերանցական է. բայց ասիկա ճիշդ է նաեւ գիտակցութեան համար: Ապերշանիկ գիտակցութիւնը կարելի է յաղթահարել միայն գերգիտակցութեան շնորհիւ:

Հագիթի և կեանքի զարգացման երեք հանգրուաններ կան. — Սկզբնական դրախտային, նախա-գիտակից ամբողջութիւնը՝ որ մտածումի և ազատութեան փորձառութիւնը չունի. բաժանում, անդրադարձ, արժեքներ, ընտրութեան ազատութիւն. և, վերջապէս, գերգիտակից ամբողջութիւն և կատարելութիւն՝ որ կու գայ ազատութենէն, անդրադարձէն և արժեքումէն ետք: Այս հանգրուանները անշուշտ պէտք չէ հասկնալ ժամանակագրական կարգով միայն. անոնք կ'արտայայ-

տեն իաէալ յաջորդականութիւն մը: Տարական յազումը, բնական ուժը Ungrundն է, ազատութիւնը՝ որ առաջ է քան գիտակցութիւնը, արամարանութիւնը, բարութիւնը, ճշմարտութիւնը, արժեքները և ընտրութիւնը: Բարին և չարը յետոյ կը յառաջանան: Վերջնական կատարելութիւնն ու ամբողջութիւնը կը պարունակեն ապրուած բոլոր փորձառութիւնները — բարիի և չարի, բաժանումի և արժեւորման, ցաւի և տառապանքի փորձառութիւնները: Բարոյականութիւնը անխուսափելիօրէն կը զբաղի ցաւով:

Բարիի և չարի ծագումը արտայայտուած է առասպելով մը, և բարոյագիտութիւնը հարկադրուած է առասպելաբանական հիմ մը ունենալ: Թէ' սկզբնաւորութեան և թէ' վերջաւորութեան, բարոյագիտութիւնը կը հասնի տեղ մը՝ որ բարիէն և չարէն անդին է, — եղեմական կեանքը և Աստուծոյ Թագաւորութեան կեանքը, նախա-գիտակից և գերգիտակից վիճակը: Միայն «սպերշանիկ» գիտակցութիւնը, իր բաժանութեամբ, մտածութիւններով, ցաւով և տառապանքով բարիի ու չարի «այս կողմը» կը գտնուի: Եւ ամենէն դժուար հարցումը սա է թէ «բարի»ին բնոյթը ի՞նչ է նախքան բարիի և չարի միջև զատորոշման յառաջ գալը և անոր դադրելէն ալ յետոյ. «Բարի» կա՞յ դրախտին և Աստուծոյ Թագաւորութեան մէջ: Այս է բարոյագիտութեան բնագանցական էական հարցը, որ քիչ անգամ նկատի կ'առնուի:

Բարոյագիտութիւնը պէտք է ըլլայ ո՛չ թէ բարիի կանոններուն, այլ՝ բարիի և չարի տեսութիւնը (theory): Չարի հարցը բարոյագիտութեան համար այնքան կարեւոր է, որքան բարիի խնդիրը: Աւանդական աստուածային արդարութիւնը (theodicy) իրականին մէջ չի լուծեր չարի հարցը: Եթէ Սատանան ամբողջութեամբ ստորագաս է Աստուծոյ և երկնային Նախախնամութեան դորձիքն է, եթէ Աստուած զայն կ'օգտագործէ իր բարի նպատակներուն համար, ուրեմն չարը իրականին մէջ գոյութիւն չունի: Ասիկա ամբողջութեամբ լուստես տեսութիւն մըն է: Չարը միայն մարդուն մէջ

գոյ է, սակայն ամբողջ տիեզերքին մէջ բացի բարիէն ոչինչ կայ: Չարը, բարիին նման, Աստուծոյ ձեռքին մէջ է և Անկէ կախում ունի: Բայց այս անխուսափելիորէն կ'առաջնորդէ այն եզրակացութեան՝ թէ բարիին իսկ համար չարը անհրաժեշտ է:

Մեր գիտակցութեան համար չարի հարցը տարաբանական է. թէև բանական աստուածաբանութիւնը չ'ընդունիր նման բան մը: Տարաբանութիւնը հետեւեալն է. — կամ չարը կախում ունի Աստուծմէ և անհրաժեշտ է բարիին իսկ համար, և կամ՝ ան կախում չունի Աստուծմէ և Աստուած անկարող է անոր առջև. ու այս պարագային՝ բարին գերազայն էաբանական սեփը չէ՛: Այս տարաբանութիւնը կը յառաջանայ անկէ, որ Անկուծէն ծնունդ առած բարիի և չարի ստորագոյծութիւններ կ'առերենք Երկնային գոյութեան՝ որ բարիէն և չարէն անդին է: Ակզբնական մեղքի վարդապետութիւնը, որմէ կը սկսի բարոյագիտութիւնը, ընդհանրապէս իրեն վերագրուած նշանակութեանէն բոլորովին տարբեր իմաստ մը ունի: Անկուծի պատմութիւնը չի նուաստացնէր մարդը, այլ՝ գոյն կը հանէ հրաշալի բարձունքներու, Անգիտակիցին արդի հոգեբանութիւնը, որ մարդուն մէջ կը գտնէ խաւարի սորսափելի ներքնաշխարհ մը, որ ցոյց կու տայ մարդկային ամենէն վսեմ ու բարձր վիճակներուն ստորին նկարագիրը, վըստահօրէն կը նուաստացնէ մարդը և գոյն ցնխի մէջ կը դնուի: Սակայն Անկուծի վարդապետութիւնը տարբեր լոյս մը կը սփռէ մարդուն դէպի վեր բարձրանալ ձգտող ներքնաշխարհին, անոր ենթագիտակիցին մէջ գտնուող սճրային բնազդներուն վրայ: Եթէ մարդ անկեալ արարած մըն է, և եթէ ան ինկաւ սկիզբէն իրեն յարակից ազատութեան պատճառաւ, առիկա ցոյց կու տայ թէ ան վեհ գոյութիւն մըն է, ազատ սգի մը: Ակզբնական մեղքի գիտակցութիւնը թէ՛ կը խոնարհեցնէ և թէ՛ կը փառաւորէ մարդը: Մարդ ինկաւ բարձրութեանէ մը և ան դարձեալ կրնայ բարձրանալ նոյն տեղը: Ակզբնական մեղքի գիտակցութեան մէջ ոչինչ կայ մարդը նուաստացնող, մինչ այդպէս

կ'ըլլայ՝ երբ հաւատանք թէ ան իր սկիզբը առած է ցնխէն և էապէս ոչնչութիւն մըն է: Անկուծի պատմութիւնը մարդու մեծութեան պատմութիւնն է: Աստուածաբաններ հակամէտ են որպէս ժառանգական հիւանդութեան տեսակ մը նկատել սկզբնական մեղքը: Այսպէս ըմբռնուած՝ առիկա ո՛չ մէկ կապ ունի անհատական պատասխանատուութեան հետ:

Ճիշդ անոր համար որ սկզբնական մեղքը մեր հետ է և բարիի ու չարի դասակարգումներուն մէջ միայն չարեակոյժ հակառակորդութեամբ աշխարհի մը վրայ կ'ապրինք, մեր մտածումը ծակծկուած է անլուծելի տարաբանութիւններով: Եթէ խորունկ և հաստատ կերպով մտածենք, պարտաւորուած ենք չարը նոյնացնել անգոյութեան հետ, և ընդունիլ անոր դրական նշանակութիւնը: Չարը վերագործ մըն է դէպի անգոյութիւն, աշխարհի մերժում մը, և միաժամանակ անիկա դրական նշանակութիւն ունի, որովհետեւ ինքզինքին որպէս հակազդեցութիւն՝ մէջտեղ կը բերէ բարիին ստեղծագործ գերագոյն զօրութիւնը: Չարի ազատութիւնը լաւ բան է, և առանց անոր կարելի չէր ունենալ բարիի ազատութիւնը, այսինքն նոյնինքն բարին գոյութիւն չէր ունենար: Չարին հաւանականութիւնը պայման ու վիճակ է բարիին: Չարի բռնի ճնշում մը կամ ոչնչացում մը մեծ չարիք պիտի ըլլար: Եւ բարին դիւրաւ չարի կը վերածուի: Աստուծոյ կողմէ չարին թոյլատրումը տարաբանութիւն մըն է, որուն վրայ մարդիկ բաւարար չափով կանգ չեն առած: Աստուած կը հանդուրժէ չարը, կ'արտօնէ գոյն՝ ազատութեան բարիքին համար: Չարին թոյլատրումը մաս կը կազմէ Աստուծոյ նախախնամական ծրագրին:

Տարաբանօրէն կարելի է ըսել թէ հոգիին զարգացումը կապուած է մեղքին, եղեմական անմեղութեան կորուստին, և միաժամանակ կը նախենթադրէ մեղքին դէմ հերոսական պայքար մը: Kierkegaard կ'ըսէ թէ վախը, զոր շատ կարեւոր կրօնական բնութեան (phenomenon) մը կը նկատէ, կապուած է հոգիի զարթոնումին: Որքան քիչ հոգի և կեանք, այնքան քիչ

ալ տառապանք: Սակայն վախը արդիւնք է Անկուսմին: Որքան տախն որ մեղք կայ, պէտք է որ վախ ըլլայ — վախ՝ Աստուծոյ հանդէպ, վախ՝ Անոր դատաստանէն: Եւ սակայն վախը պէտք է յաղթահարուի, որովհետեւ կատարեալ սէրը կը վանէ և դուրս կը նետէ վախը: Ոգիին, գիտակցութեան, արժեքաման և զատորոշման ծնունդը մեղքէ ներս կ'առթեն շարժաբանութեամբ և անհիմն վախ մը — վախ հանդէպ երկնային կեանքի խորհուրդին, այն՝ կեանքին՝ որմէ մարդ դառնում է և կարստում: Դրախտէն արտաքսումը սարսափ կը պատճառէ, որ կրնայ աւելնալ մարդու հոգեկան աճումին զուգընթաց: Յունական հեթանոսութեան աշխարհը Դրախտ մը չէր, ինչպէս ոմանք կը փորձեն ներկայացնել: Հոն անհաւատալի վախ և սարսափ կար, որ ոչ մէկ անգամ յաղթահարութեամբ էր: Այդ սարսափէն խոյս տալու համար մարդ կը շիջուցանէր գիտակցութիւնը և կը վերադառնար անգիտակիցին: Բայց ասիկա կորուսեալ դրախտը վերադառնալու միջոցը չէ: Չարի և բարիի գիտութիւնը թունաւորած է մարդը: Ան չի կրնար դրախտ հասնիլ, որ կ'իյնայ բարիի և չարի ցաւալի զատորոշումէն և անոր կապուած տառապանքէն անդին: Մարդուն վախը Աստուծմէ՝ վախն է ինքզինքէն, իր սեփական բնութեան մէջ գտնուող անգոյութեան անդունդէն:

Գլխաւոր հարցը ո՛չ թէ չարին իրական գոյութիւնն է, այլ՝ չարին առջև բարին արդարացնելու դժուարութիւնը: Բարին և բարութիւնը չեն օգներ չարը բիւրեղացնելու և յաւերժացնելու: Ծակատագրական հարցը սա է թէ բարին իսկապէս բարի՞ է. սակայն նման հարցի մը բանաձևման եղանակն իսկ տարաբանական է: Քրիստոնէական ուսուցման բացարձակ ինքնատպութիւնը ամէն բանէ առաջ կը կայանայ անոր մէջ, որ Քրիստոսն էութեան համար արեւը կը ծագի հաւասարապէս բարիին և՛ չարին վրայ, որ առաջինը պիտի ըլլայ վերջին, և վերջինը՝ առաջին, և որ իրաւունքի ու արդարութեան օրէնքը անհրաժեշտօրէն չի փրկեր. այսպէս, բարին խնդրական կը դառնայ: Քրիստոնէական մտածումը խորապէս չա-

հաղորդուած է Աստուծոյ և ազատութեան, Աստուծոյ և բարութեան, ազատութեան և արժէքի միջև եղած յարաբերութեամբ: Աստուած սահմանափակուած է բարոյական բարիով և ստորագրած է անոր. յարաբերաբար անոր ինք ազատ է. Աստուած բարին կը կամենայ, կամ՝ բարին ա՛յն է ինչ որ Աստուած կը կամենայ: Իրականութեան մէջ նման հարցում մը կարելի չէ ընել. նոյնքան սխալ է ըսել թէ Աստուած պարտաւոր է բարին կամենալ, և թէ բարին ա՛յն է՝ ինչ որ Աստուած կը կամենայ: Բարիի և չարի միջև զատորոշման ա՛յս կողմէն չենք կրնար դատել զԱստուած: Եթէ աստուածային արդարութիւնը կը դատէ զԱստուած Անկուսմէն ետք գոյութիւն առած բարիին տեսակէտով, այն տախն սխալ ճամբու վրայ է: Աստուածային արդարութիւնը պէտք է ջանայ արդարացնել ու ջատագովել զԱստուած՝ բարիի և չարի միջև զատորոշման ծագումին բացատրութիւն և պատճառ տալով:

Բացայայտ է որ Աստուած «բարիէն և չարէն անդին» է, որովհետեւ անոր «այս կողմը» կը գտնուի ոչ թէ ինք, այլ՝ մեր անկեալ աշխարհը: Աստուած վեր է բարիէն: Իր մէջ չի կրնար ըլլալ որեւէ չար որ զատորոշման այս կողմը գտնուի: Երբ կը հարցնենք թէ Աստուած ազատ է չարը կամենալու, իր առնչութեամբ գործածած կ'ըլլանք մեր անկեալ աշխարհին վերաբերող ստորագութիւններ: Որոշապէս, Աստուած ամփոփուած չէ՝ բարոյական բարիով և անկէ կախում չունի: Ան Բարին է, որպէս բացարձակ զօրութիւն: Սակայն անմիջապէս պէտք է աւելցնենք թէ Ան վեր է բարիէն, որովհետեւ Բարիի ստորագութիւնը կիրարկելի չէ իր պարագային: Անկարելի է դատել զԱստուած, որովհետեւ ինք է աղբիւրը բոլոր այն արժէքներուն՝ որոնց վկայութեամբ է որ կը դատենք: Աստուած ինքզինք կը յայտնէ մեզի որպէս աղբիւր արժէքներու, որպէս անհուն սէր:

Ազատութեան և արժէքներու միջև յարաբերութեան հարցը աւելի յոգնեցուցիչ է: Կարելի է ըսել թէ մարդը իր ազատութեան մէջ գէժ յանդիման կու գայ

իտեալ կանոններու և արժէքներու, զորս պէտք է գործնականօրէն ըմբռնէ և իրագործէ։ Ասիկա չկարենալ ընելը չարիք մըն է։ Այս սովորական տեսակէան է։ Մարդը ազատ է Աստուծոյ կողմէ յաւիտենապէս զետեղուած ընդունիլ իրմէ վեր գտնուող բարին կամ արժէքները՝ որոնք օրինաչափական իտեալ աշխարհ մը կը կազմեն։ Բայց ան ազատ չէ ստեղծելու բարին, արժէքներ առաջ բերելու։ Ազատ կամքի ակադեմական ըմբռնումը կը յանդիճի չոր աստիճան, թէ՛ մարդը կրնայ և պէ՛տք է իրագործէ բարութեան օրէնքը, և եթէ չի յաջողիր ասոր մէջ՝ այդ իր յանցանքն է, որուն համար ալ կը պատժուի։ Բարիի և չարի միջև այս ընտրութիւնը իր վրայ կը ճնշուի դուրսէն, կամքի ազատութիւնը ո՛չ թէ ստեղծագործութեան, այլ՝ պատասխանատուութեան և հաւանական պատիժի աղբիւր մըն է։ Այս էապէս օրինաչափական յղացքը մասնաւորաբար կազմուած է օրինական նպատակներու համար։ Այսուամենայնիւ իրաւ ազատութիւնը կը բաղկանայ ոչ թէ օրէնքը իրագործելէն, այլ՝ նոր ստեղծութիւններ և արժէքներ ստեղծելէն։ Որպէս ազատ գոյութիւն, մարդ ոչ միայն պարզ ծառայ մըն է բարոյական օրէնքին, բայց նաև ստեղծողը նոր արժէքներու։ Մարդը կոչուած է ստեղծելու բարին, ոչ թէ միայն դայն իրագործելու։ Ստեղծագործ ազատութիւնը ծնունդ կու տայ արժէքներու։ Արժէքներու աշխարհը մարդէն և ազատութենէն վերգտնուող առանց փոփոխութեան իտեալ վայր մը չէ։ Են միշտ ենթակայ է փոփոխութեան և կը ստեղծուի նորէն։ Մարդը ազատ է բարոյական արժէքներու առնչութեամբ ո՛չ պարզապէս այն իմաստով որ ազատ է զանոնք իրագործելու կամ այդ չընելու։ Նոյն ձևով, Աստուծոյ առնչութեամբ, մարդը ազատ է ո՛չ պարզապէս այն իմաստով որ կրնայ դառնալ դէպի Աստուած կամ հեռանալ Անկէ, իրագործել Անոր կամքը կամ այդ չընել։ Մարդը ազատ է այն իմաստով որ կարող է Աստուծոյ հետ գործակցիլ, ստեղծել բարին և նոր արժէքներ առաջ բերել։

Հետևաբար կարիքը կայ բարոյագիտութեան դրութեան (system) մը, որ բա-

րոյական կեանքը բացատրէ որպէս ստեղծարար գործունէութիւն։ Չկան գերմարդկային կամ անմարդկային անփոփոխ և յաւիտենական իտեալ արժէքներ։ Ստեղծագործ պարզեաներ և արժէքներ գործնական (dynamic) են և անոնց միջոցաւ աշխարհի արարչագործութիւնը կը շարունակուի։ Քրիստոնէութեան մէջ իր արմատները ունեցող նոր բարոյագիտութիւնը իտեալ օրինակներու և կանոններու (norms) յղացքէն անդի՛ն պէտք է անցնի։ Պատասխանութիւնը չի կրնար ըլլալ ստեղծագործ բարոյականութեան հիմք։ Վախճանաբանական (teleological) տեսակէտը ևս պէտք է գեր-անցուի։ Հիմնական հարցը որոշելն է ո՛չ թէ նպատակը (ըլլայ այդ ներքին կամ դուրսէն մեղի պարտադրուած), որուն պէտք է ստորակարգուի և ծառայէ մեր բարոյական կեանքը, այլ՝ ռահմանել աղբիւրը ստեղծագործ կենսութեան, որ կ'իրագործուի մեր կեանքին մէջ։ Վախճանաբանական տեսակէտը մարդը՝ որպէս ստեղծագործ գոյութիւն գերութեան կը դատապարտէ։ Բարոյագիտութիւնը մեր առջև կը դնէ կեանքի երկու յղացքներ։ առաջինը տեսականութիւն է ժամանակի մէջ, «գէշ անսահմանութիւն», անվերջ տենչանք և չորհարանք, միւսը՝ յաւիտենականութիւն, երկնային անեղբուրութիւն, յաղթանակ ժամանակին վրայ։ Սխալ է երեւակայելը թէ ստեղծարարութիւնը կ'առաջնորդէ գէշ անսահմանութեան։ Ստեղծարար գործունէութիւնը մեղ կրնայ տանիլ յաւիտենականութեան, և յաւիտենականութիւնը կրնայ ըլլալ ստեղծարար և գործնական։

ՆԻՔՈԼԱ ՊԵՏԻԱԷՎ

«Մ-Դ-Է-Ն-Ի-Դ-Է-Է-Է», ԳԵ-Է Բ.
Թրգմ. ՆՈՒԱՐԴ ԵԱՂԵԱՆ

(Վերջ՝ 3)

ՊԵՏՄԵԿԱՆ**ՀԱՂԲԱՏԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐԸ**

(ԺԱ. - ԺԵ. Դար)

Մեծ. Կարո Ղաֆաղարեան Հաղբատի վանքին նուիրուած իր մեծարժէք հրատարակութեան մէջ ունի նաեւ մէկ «Ժամանակագրական Յուշակ Հաղբատի առաջնորդներին և վանահայրերին», որուն մասին կը յայտնէ թէ «խիստ թերի է» (էջ 275): Ներկայ յօդուածին նպատակն է դարմանել ակնարկուած թերութեան գէթ մէկ մասը:

Ա. — Սիմեոն ձկնակեաց, 991-1005, որ աւարտած է Խոսրովանայ թագաւորի հիմնած Կաթողիկէ Եկեղեցիին շինութիւնը:

1. — Ի ՆԽ [= 991] Թաւանութեան Սիմեոն հայր և Տիրանուն երեց շինեցաք զԵկեղեցի փրկութեան Սիրատա [Սմբատա] և Գուրգենա. — Ղաֆաղարեան, Հաղբատ, էջ 141 (1):

2. — Ի ՆՆԴ [= 1005] Թուիս, ի հայրութեան Սիմեոնի, ևս Աթանգինի և Փիլաքսոն կանգնեցաք զսուրբ խաչս ի փրկութիւն հոգւոց մերոց, և յաւգնակաութիւն թագաւորիս մերոյ Դաւթի, և ամենայն երկրպագուաց իւրոց. — Նոյն, էջ 249 (171):

Բ. — Յովսէփ Վանանայր, 1008:

Ի ՆՆԵ թուիս, ի թագաւորութեան Դաւթի և ի հայրութեան Յովսէփա ևս Մասրապ կանգնեցի զսուրբ նշանս յաւատիս Հաղբատա. — Նոյն, էջ 179 (49):

Գ. — Յովնանեա Վանանայր, 1063-1067:

1. — Անուամբն Աստուծոյ, ի թուականիս Հայոց ՇԺԲ [= 1063], ևս Աթմանս [առաջ]նորդ ... իս ևսու զՓռ ... ոյսուն ի սուրբ ուխտս Հաղբատ ի ժաման ... իս հաի ... Բոհանէս սուրբ եկէ[ղեցոյս առ]աջնորդ ... ի և ... և որդոց Դաւթի [Սմպատա] և Կիւրիկէի արեւատութեան և զերցին ինձ զվարդավառին քառասունքն մինչև ի վարժան աշխարհի ... — Նոյն, էջ 151 (13):

2. — ՇԺԶ [= 1067] Թվին, ևս, հայր Բոհան և միտրան եղբարքս զերցաք ըզսուրբ աստուածանին զշարաթն աւրն Սահակա և Խաչաւրին՝ իւր ամուսնոյն յամենայն եկեղեցիքս ժամ առնենք, որչափ ինքն կենդանի է՝ իւր ծնողացն առնենք, և երբ կատարին՝ իւրեանցն լինի. — Նոյն, էջ 157 (23):

Դ. — Սարգիս Եպիսկոպոս, 1067-1089:

1. — Նախորդին շարունակութիւնն է: — Ես տէր Սարգիս հաստատեցի զՍահակա և զԽաչաւրիս զյիշատակն, որ յիւրեանց հալալ ընչից ընծայ են ալիալ Ո Դահեկան. — Նոյն, էջ 157 (23):

2. — ՇԼԵ [= 1086] Թուին, ևս տէր Սարգիս առաջնորդ սուրբ ուխտիս Հաղբատա՝ շինեցի զՂաղացս և արարի ազատազաց, արկի և զայգիս, անկեցի և զգրախոս զանազան մրգաբերաւք ի փառս սուրբ Նշանին և ի վայելումն տանս Հաղբատա. — Նոյն, էջ 263 (14):

3. — ՇԼԸ [= 1089] Թուին, ևս տէր Սարգիս, առաջնորդ Հաղբատա, կանգնեցի զնշանս տէրանական զէն հաւատացելոց և պահապան թագաւորաց մերոց Կիւրիկէի, Սմբատայ և Դաւթի զարմի սոցա. — Նոյն, էջ 263 (15):

Ե. — Դեորդ Եպիսկոպոս, 1158-1173:

1. — Թարգմանեցաւ ճառս յԱսորոց ի մեր լիզուս, ի ձեռն Միխայիլի ուրումն կրաւնաւոր քահանայի ասորոյ, և յարմարեցաւ ըստ կարի մերումս լիզուի շարադրութեամբ, ի ներսիսէ կախկապոսէ յեղբաւրէ Գրիգորիսի Կաթողիկոսի Հայոց, ի թուականութեանս Հայոց ՈԷ [= 1158], ի խնդրոյ Գէորգոս կախկապոսի առաջնորդի սուրբ ուխտին Հաղբատայ. — Յովսէփեան, Յիշատակարանք Չեռագրաց, էջ 371:

2. — 1173 Թուին գրուած յիշատակարանի մը մէջ՝ նոյն աւրին ձեռնագրուած Բարսեղ Եպիսկոպոսի մասին կ'ըսուի. «յաջորդեալ զաթոռ տառն Գէորգոյ» — Նոյն, էջ 408:

Զ. — Բարսեղ Արք. Աւանանց, 1173-1189:

1. — Յոյժ ըղձիւ և յաւէտ տարիմամբ անձկոյ՝ ի վաղուց ժամանակաց տոշորեալ աշամ աստուածահրաշ վարդապետութեան

... տեառն Բարսղի արհիսկոպոսի այսմ աստուածարնակ սրբարանի, որ ըստ կանխանկատ գիտութեան վերնոյ ղիտմանն՝ եկեալ ի գաւառէն Խաչենոյ, եղև ըստ աջակելոյ հոգւոյն Աստուծոյ՝ վերատեսուչ համայն քրիստոնէից Հայոց, որ ընդ գաւառական թագաւորութեանս Վրաց, յաջորդեալ զաթոռ տեառն Գէորգայ։ . . . Դրեցաւ գիրքս ի թուականիս Հայոց Նորումս 2Թ [= 89 + 1084 = 1173]. — Նոյն, էջ 407-410։

2. — Ի ՈԼԸ [= 1189], ի յառաջնորդութեան տեառն Բարսղի՝ հաւրեղբար իմո, ես Դաւիթ, որդի Վասակա, միաբանեցաւ սրբոցս և շինեցի գիտարանս և զեկեղեցիս ի վերա հանգստարանի հաւր իմո և քվեր Բուրգոսանա։ Արդ ազաւեմ սուրբ եղբայրութիւնդ, որ զաղուհացիցն զշաբաթն և զկիրակին . . . իմ մարն՝ Վանենէ, գտաւր Կիւրիկէի թագաւորի, և իմ քվերն Բուրգոսանա, իմ հաւրն առնեն, և յիտ իմ՝ ինձ և իմ քվերն առնեն. — Հաղբատ, էջ 174 (43)։

է. — Յովնանէս եպս. Խաչենցի, 1209-1221։ Ս. Դրեղոր եկեղեցին նորոգած է 1211ին։ Նախկին փոքր գաւթիք քակել տալով անոր տեղ կառուցած է ուրիշ մը մեծ և զեղեցիկ, 1221 թուին։

1. — Յառաջնորդութեան տէր Յովանիսի և ի տէրութեան Զաքարէի և Իւանէի՝ ես Յովնէփ . . . Կանգնեցաք խաչս . . . որք երկրպագեք՝ յիշեցէք ի Քրիստոս, ևս առաւել զՅովանէս, ի թուիս ՈԾԸ [= 1209]. — Հաղբատ, էջ 262 (11)։

2. — Թվին ՈԿ [= 1211] նորոգեցաւ եկեղեցիս ի ձեռն տէր Յոհանիսի և միաբան եղբարցս, յիշեցէք ի Քրիստոս. — Նոյն, էջ 220 (110)։

3. — Ի թուին Հայոց ՈԿԹ [= 1220], ի յառաջնորդութեան տեառն Յոհանիսի սուրբ ուխտիս Հաղբատա, ես Քուրդս, որդի Սմբատա, եղբայր տեառն Բարսղի, շինեցի զեկեղեցիս և զպարիսպս ի վերա հանգստարանի իմո, վասն փրկութեան հոգո իմո, և ոչ ժամանեցի կատարել, զի կոչեաց զիս Տէր։ Եւ մեք, Սմբատ և Ուքան, որդիք նորա, կանգնեցաք զխաչս և աւրհնեցաք զեկեղեցիս. — Նոյն, էջ 229 (128)։

4. — Յամա աստուածազաւր թագաւո-

րացս Քամարա [1184-1212] և որդո իւրո Գէորգէ և Բ հարազատաց Զաքարէի և Իւանէի, հրամանաւ սոցա կոչեցա յեպիս. կոպոսութիւն սուրբ աթոռոյս Հաղբատա, ես Յոհանէս ի Սաչինո ներողութեամբ Աստուծոյ կոցեալ իմ ամա բազում յառաջնորդութեանս, և ըստ իմում կարողութեանս սպասաւորեցի սրբոցս ի շինութիւն և յառաջգիմութիւն տանս Աստուծոյ։ Նախ ի ձեռն շինուածոց ի Սուրբ Նշանս, ի մատենո, ի սպաս զարդուց, զկաթուղիկէս սալել և զգոռոնս կազմել, զսուրբ Գրիգորն նորոգել, զգաւթս շինել, զգաւթի սուրբ սեղանոյն և զԳ սուրբ Նշանս։ Եւ իմ խնդիր է ի միաբանացս, զսուրբ Յակոբա տաւրի կիրակէն իմ սուրբ Նշանացս առնն կատարեն և զպատարագ աւուրն ինձ մատուցանեն յամէն եկեղեցիս։ Եւ մի ոք իշխեսցէ այլում տալ յայսմ աւուր զժամն։ Եւ որք կատարեն զաղաչանս մեր՝ աւրհնեսցին ի Տեառնէ. ամէն, ՈԼ [= 1221]. — Նոյն, էջ 180 (50)։

Ը. — Յովնանէս եպս. Դովեան, 1233-1240. — Եղբորդին էր նախորդին և քեռորդի Զաքարիա և Իւանէ իշխաններուն։ Շինել տուած է բերդ մը Հաղբատի և Սանահինի միջև։

1. — Ի թւին Հայոց ՈԶԲ [= 1233], կամաւն Աստուծոյ, ես տէր Յոհանէս, առաջնորդ Հաղբատա, քուրորդի մեծ պատրոնացն Զաքարէի և Իւանէի, ի ժամանակիս, որ եհաս սասանումն աշխարհիս մերոյ անաւրէն Ռորագմեցն, ոչ գոյր տեղի ապաստանի սուրբ Նշանիս և եղբարցս, հրամանաւ քեռոյն իմո Իւանէի և որդւոյն իւրոյ Աւագին, և Շահնշահի՝ որդւոյն Զաքարէի շինեցի զամրոցս և զեկեղեցիս Հաղբատա սուրբ Նշանիս բազում աշխատութեամբ։ Արդ, եթէ ոք զսա ի Հաղբատա հանէ, թէ ի մեծաց, թէ ի փոքունց, զինչ և իցէ պատճառաւ, մարդն այն նզովեալ եղիցի ի մահ և ի կեանս, զինչ ի յԱզատ մինչ և ի զալուստն Քրիստոսի նզովք կա՝ ի վերա նորա եղիցի . . . Եւ որք հասաւատ պահին, աւրհնին յԱստուծոյ։ Եւ պարտին ինձ՝ տէր Յոհանիսի, զԱստուածածնին տաւրի Գ աւրն ի սմա զպատարագն ինձ. — Նոյն, էջ 250 (173)։

2. — Համազասպ Եպիսկոպոսը առաջ-

նորդ եղած է 1242ին, անկէ առաջ Յովհաննէս որդի Աղսարթանայ երկու տարի, այսինքն 1240-1241, որով Գոփեան Յովհաննէս պաշտօնավարած կ'ըլլայ մինչև 1240. — Հմտ. Կիրակոս, Վենետիկ, 1865, էջ 56:

Ժ. — Յովնանէս որդի Աղսարթանայ, 1240-1241. — Եւ յետ մահու Եպիսկոպոսին Յոհաննիսի՝ եկաց ի տեղի նորա Յովհաննէս որդի Աղսարթանայ՝ ի Մածնաբերդէ Բագրատունեացն՝ առաւ երկու . . . և յետ նորա Համազասպ ի քաղաքէ Անուոյ. — Կիրակոս, էջ 56-7:

Ժ. — Համազասպ Արք. Անեցի, 1242-1261. — Շինած է զանգակատուն եկեղեցի (1245) և Ժամատուն (1253-7):

1. — Կամաւն Աստուծոյ, ես Սասնա, որդի Ասլանափին և ամուսին իմ Ռուսու, քան, յառաջնորդութեան տէր Համազասպայ, հոգս տուն զրաք զսուրբ ուխտս Հաղբատ և տուաք . . . ընծայք . . . սօքս էտուն մեզ զՔառասնիցն աւրն պատարագ զամէն եկեղեցիքս . . . թուիս ՈՂԱ [= 1242]. — Հաղբատ, էջ 178 (47):

2. — Ի տէրութեան սուրբ ուխտիս Շահանշահի, ի թուին ՈՂԴ [= 1245], շինեցաւ գեղեցկազարդ տաճարս Աստուծոյ՝ զարթուցանող փառաբանչաց Տեառն՝ և թին խորանաւ ի տէր Համազասպա, որում ողորմեացի Քրիստոս և տացէ ի լուսեղէն յարկաց իւրոց հոգս նորա և Յոհաննիսի քուերորդս իւրս և այլ աշխատողացն, զի բազում քանիւ շինեաց զսա ի գառն ժամանակս տաթարաց. — Նոյն, էջ 222 (112):

3. — Ի թուիս Հայոց 22 [= 1257], ի տէրութեան մեծին Շահնշահի և Զաքարիայի, շինեցաւ մեծափառ տունս Աստուծոյ ի տէր Համազասպա, որում ողորմեացի Քրիստոս բարի հոգոյ նորա. ամէն. — Նոյն, էջ 217 (102):

4. — Ի թուականութեան 22 [= 1261] եղև սկիզբն և կատարումն համառատ վերալուծութեան արարչապատում մովսիսական մատենիս, ի խնդրոյ արհիական տեառն Համազասպեա և վարդապետին Գրիգորի, փակաղալին Սր. Ուխտին Սանահնի, սատարութեամբ անարժան ծառայի քրիստոնէից՝ Վարդանայ. — Յուշակ Զեռագրաց Ս. Յակոբեանց, Ե., էջ 125:

ԺԱ. — Յովնանէս եպս. Դոփեան, 1261-1288, որդի Գրիգորի: Շինած է Հաղբատի Կրատունը (շ. 1267). Կանգնել տուած է Ամենափրկիչ խաչարձանը (1273):

1. — Ի թվին 22 [= 1261]. Կամաւն Աստուծոյ ես նուաստ ծառա Քրիստոսի, Սարկաւագ վաճառական, որդի Վրթանիսի Գառնեցոյ, ապաւինեցաւ ի Ս. Նշանս Հաղբատայ, և կազմեցի խաչ մի արծաթի ոսկեզաւծ և ի նափորտ նասիճ, և ատլաս վառ վասն փրկութեան հոգս իմո, և ետու ի սուրբ ուխտս: Եւ եպիսկոպոսս տէր Յովանէս, հանդերձ վարդապետաւքս և միաբանաւքս ընկալան և սահմանեցին ինձ յամենայն ամի Ժ պատարագ յետ ծակամտին Բ Կիրակէին . . . — Հաղբատ, էջ 166 (35):

2. — 1273ից առաջ. — Շնորհաւք Ս. Երրորդութեան և ողորմութեամբ Ս. Նշանիս, ես տէր Յովանէս, նուաստ ծառա ծառայից Աստուծոյ, շինեցի զգաւթս և զգրատունս և զսրահս նորին, ածի զպաշտոն զլիճն և ետու կազմել մեծածախ պահարան Ուրդածորս Ս. Նշանին. գնեցի զգեղս Բաւլա և ընծանցի Ս. Նշանիս՝ վասն արեւատութեան պատրոն Սաղունին և զաւակաց իւրոց, և յիշատակ ինձ և ծնողաց իմոց և եղբարց և Սարգիս Վարդապետին և ամենայն արդիւնաւորաց . . . — Նոյն, էջ 213 (96):

3. — Թվականին 218 [= 1273], յիշխանութեան և ի տէրութեան Ս. Ուխտիս արքայականութեան պարոն Սաղունին, ես տէր Յովանէս Կանգնեցի զխաչս ամենափրկիչ աւղնական պարոն Սաղունին և յիշատակ հոգս իմո. — Նոյն, էջ 193 (58):

4. — 218 [= 1288] թվիս, սիրովն Աստուծոյ միաբանեցան Ս. Ուխտիս Հաղբատայ աւագերէցն Տփիսեաց Տէրտէրն և ամուսին իւր Նազմիլիք, հանդերձ որդովք իւրենց, և ետուն ընծայ Ս. Նշանիս խաչ մի արծաթի և երկու նափորտ, և 1 զահեկանս Եւ մեք, տէր Յովանէս և միաբանքս սահմանեցաք նոցա պատարագ . . . — Նոյն, էջ 205 (76):

ԺԲ. — Յովնանէս եպիսկոպոս, 1297 թուին ստորագրած է արեւելեան Հայաստանի եպիսկոպոսներուն և իշխաններուն կողմէ Գր. Անաւարդեցի Կաթողիկոսին զրկուած նամակը. — Օրմանեան, Ազգապատում, էջ 1767:

ԺԳ. — Յովնանեն Եպիսկոպոս + 1395:
Թվին ՊԽԴ. Այս է հանդիստ տէր Յով-
հաննիսի. — Հաղրատ, էջ 202 (71):

ԺԴ. — Յակոբ Վանահայր, 1423:

Ախալցխացի Ստեփանոս Վարդապետ
1423ին կ'աղաչէ յիշել, ի միջի ալոց,
ազտէր Յակոբ Վանահայր՝ մեծահոգակ ուխ-
տին Հաղրատայ. — Սաչիկեան, Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Ա., էջ 312:

ԺԵ. — Զաքարիա Արքեպիսկոպոս, 1437-
1438:

1. — Մարտիրոս Արքեպիսկոպոս Ծարակնոց մը
կը գրէ Հաղրատի մէջ. 1437ին, «ի վար-
ժապետութեան մեծ բարեւոյն և քաջ
հետաքրքիր Յովանէս Վարդապետի, ի յա-
ռաջնորդութեան տէր Զաքարէի . . . » —
Նոյն, էջ 475:

2. — Աստուածատուր Երէց գրել կու
տայ Ճաշոց մը, Յովհաննէս քահանային,
Հաղրատի մէջ, 1438ին, «Յայն դառն և
կսկծալից ժամանակիս, կարի աղքատու-
թեամբ և չքաւորութեամբ . . . ի յառաջ-
նորդութեան տէր Զաքարիա արքեպիսկո-
պոսիս». — Նոյն, էջ 485-6:

ԺԶ. — Գրիգոր Եպիսկոպոս, 1441 թուա-
կանին մասնակցած է Ս. Էջմիածնի ազգա-
յին ժողովին. — Թ. Մեծոփեցի, Յիշտա-
կարան, էջ 52:

ԺԷ. — Թումա Եպիսկոպոս, 1448:

Մուրատայ Աւետարան մը կը ծախէ
Խաչատուր Երէցին, 1448ին, և այդ առիթ
կը յարէ. «Վկայութեամբ մեր եպիսկոպո-
սիս տէր Թումա և սպասաւորի սուրբ ուխ-
տին Հաղրատայ. — Յիշտ. ԺԵ. Դարի,
Ա., էջ 618:

ԺԸ. — Ղուկաս Արքեպիսկոպոս, 1452-
1455:

1. — Բարոզգիրք մը կը գրուի 1452ին,
Տփղիսի մէջ, «ի վերադիտողութեան նա-
հանգիս Վրաց տէր Ղուկասու Հաղրատայ
արքեպիսկոպոսի». — Սաչիկեան, Յիշտ.
ԺԵ. Դարի, Բ., էջ 17:

2. — Յովհաննէս Բահանայ Աւետարան
մը կ'արտագրէ 1455ին, «ի վերադիտողու-
թեան . . . տէր Ղուկասու». — Ոսկեան,
Գուգարքի Վանքերը, էջ 237-8:

ԺԹ. — Աստուածատուր Արքեպիսկոպոս,
1455-1458:

1. — Գրիգոր արքեպիսկոպոս կը գրէ Աւետա-

րան մը, 1455ին, «ի սուրբ և ի հռչակաւոր
ուխտս ի Հաղրատ . . . յառաջնորդութեան
տեղւոյն տէր Աստուածատուր արքեպիսկո-
պոսիս. — Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Բ., էջ 51:

2. — Յովհաննէս Գրիգ կ'որինակէ Ճա-
շոց մը, 1458ին, «ի գերահոգակ ուխտի
Հաղրատ վերածայնելոյ . . . յառաջնորդու-
թեան սուրբ տէր Աստուածատուր, որ ի
յառաջ և ի ժամանակս յայն կան բազում
կրօնաւորք և աղաւթարարք՝ տէր Ղու-
կաս, տէր Աստուածատուր վաւակալ . . . » —
Նոյն, էջ 98:

Ի. — Ղուկաս Արքեպիսկոպոս, 1462-
1474:

1. — Դաւիթ Երէց Աւետարան մը կը
գրէ 1462ին, «յառաջնորդութեան տէր
Ղուկաս Հաղրատայ արքեպիսկոպոսիս. —
Նոյն, էջ 169:

2. — Աստուածատուր քահանայ կը գրէ
Աւետարան մը, 1474ին, Տփղիսի մէջ,
«Յամա հայրապետութեան տեառն տէր
Սարգսի, և արհիպիսկոպոսութեան տէր
Ղուկասի, որ յայնմ ամի շինեաց զանգա-
կատուն բարձր և խաչ ի գլուխ նորա ոսկի
խնձորով. — Նոյն, էջ 362:

ԻԱ. — Պետրոս Եպիսկոպոս, 1491ին վախ-
ճանած է ըստ տապանագրին, ուր կը կար-
դացուի. «Այս է հանդիստ Պետրոս հայրա-
պետի, թվին ԶԽ. — Հաղրատ, էջ 235 (137):

ԻԲ. — Յովնանեն Արքեպիսկոպոս, 1494:
Խաչատուր արքեպիսկոպոսի, որդի Յովհաննէսի
և Հաղրէվարդի, Ծարակնոց մը կ'որինակէ,
որուն յիշատակարանին մէջ կը կարդանք.
«Արդ ես նուստս . . . Խաչատուր խնդրոյ
րանի և յեալինս ի րանասիրաց, գրեցի զող-
ղով ձեռամբ և ախեղծ մ[ատ]ամբ զչարու-
նակ աստուածաշունչ տառս, որ կոչի Ծա-
րակնոց, ի թվին Հայոց ԶԽԴ. ի դառն և ի
չար ժամանակի որով նեղիմք ի յահէ անաւ-
րինաց, առ սոս երբեք երանեալ երջանիկ
և բարունի Դաւիթ վարդապետին, ի յառաջ-
նորդութեան սուրբ ուխտիս Հաղրատայ տէր
Յովհաննէս արքեպիսկոպոսի, ի խնդրոյ և
արդեանց Մկրտիչ Դպրի, ի վայելս անձին
իւրոյ և յիշատակ ծնաւդաց իւրոց, հաւրն
Աստուածակին, որ տարածամ փոխեցաւ առ
Քրիստոս, և բազում սուգ և դառնութիւն
եթող ընդանեաց, և մաւրն Գուլինարին . . . » —
Զեռ. Ս. Յ. Թ. 1627, էջ 689-690:

ԻԳ. — Փիլիպպոս եպս. Առնցեցի, 1498/ին
օրինակած է մէկ Մաշտոց Զեռնագրութեան.
— Կարինեան, Յուլի, Թ. 1055:

Տապանաքարին վրայ կը կարդացուի.
«Այս է հանգիստ Փիլիպպոս արհեպիսկոպոսի
յԱռնցեցի» — Հաղթատ, էջ 191 (1է):

ԻԴ. — Սարգիս Վարդապետ, 1568:

«Ի թուին ՌԺԷ. ես Սարգիս վարդապետ
կրօնաւոր իմ եղբարօքս կանգնեցաք զսուրբ
Խաչո ի ճանապարհիս, որ և զուգեցաք
զայդիս իւր սնտուղքն . . . որ իմ հայրենի
այդին էր տուի վախճն Հաղթատայ Ս. Նշա-
նին» — Նոյն, էջ 264 (9):

ԻԵ. — Մասքեոս Եպիսկոպոս, 1586:

Հաղթատի մէկ արձանագրութիւնը զե-
տեղուած է «Յառաջնորդութեան Ս. Սիւ-
տիս Մատթէոս Եպիսկոպոսի ի թուին ՌԷԵ».
— Նոյն, էջ 265 (26):

ԻԶ. — Սարգիս Վարդապետ Խոյնիկեցի,
+ 1609:

Նորոգած է Անապատի Եկեղեցին: Տա-
պանաքարին վրայ արձանագրուած է.
«ԹՎին ՌԾԲ. Այս է տապան Սարգիս Վար-
դապետին ազգաւ Խոյնիկեցի և նորոգող
սուրբ եկեղեցոյս» — Նոյն, էջ 245 (164):

ԻԸ. — Կիրակոս Եպիսկոպոս, + 1629:

Տապանաքարին վրայ կը կարդացուի.
«Կիրակոս Եպիսկոպոս տեղւոյս: ԹՎին
ՌՀԸ» — Նոյն, էջ 235 (136):

ԻԹ. — Մինաս Վարդապետ, 1641-+ 1651:

1. — Աւետարան մը կը գրուի 1641/ին,
«Ի գաւազանութեան Հաղթատայ սուրբ
Նշանին Մինաս վարդապետին» — Գու-
գարքի Վանքերը, էջ 242:

2. — Սարգիս երէց իր մէկ գիրքը կ'ա-
ւարտէ 1649/ին, «Ի քաղաքս Տփղիս . . .
յառաջնորդութեան Հաղթատայ Մինաս Բա-
րուսեպետին» — Նոյն, էջ 242:

3. — Վախճանած է 1651/ին ըստ տա-
պանագրին. «Այս է տապան Մինաս Վար-
դապետին: ԹՎին ՌՃ» — Հաղթատ, էջ
183 (Թ):

ԻԲ. — Աւետիս Արք. Հաղթացի, 1651-
+ 1677:

1. — Ես քաղաքացի խոճայ Բէհրուզս,
սուրբ Նշանի հարաւային կամարն վեր էր
յընկել, շինել տվի, յիշատակ ինձ և ծնաւ-
ղաց իմոց և կողակցին իմ, յամէն: Շինե-
ցաւ ի թՎին ՌՃ [= 1651], և յառաջնոր-

դութեան յԱւետիս արհեպիսկոպոսին: Շի-
նեցաւ ձեռամբն յԱռնցեցի Նաւայտարթին,
յամէն. — Նոյն, էջ 148 (8):

2. — Յառաջնորդութեան Թումանի որդի
Բարսեղ Եպիսկոպոսի, Աւետիս Եպիսկոպոսի
Հաղթատցի: Ես ԹՖ[1] խցի խոճայ Մարթէս
Յակոբս աղի ի դուռն Հաղթատայ Ս. Նշա-
նին մէկ զանկակս յիշատակ հօրն իմ Գո-
լասպօնին, [մօրն] իմ Ռօստանին: ԹՎին
ՌՃԴ [= 1655]. — Նոյն, էջ 224 (117):

3. — Փառք . . . կատարեցաւ խնդրածս
յԱւետիս Եպիսկոպոսի և միաբանացն ա-
մենեքեան, որ է առաջնորդ Հաղթատայ Ս.
Նշանիս . . . և խիստ աշխատեցան ամե-
նեքեան, յիշեցէք . . . թՎին ՌՃԶ, 1657.
— Գուգարքի Վանքերը, էջ 243-4:

4. — Աւետարան մը կը գրուի Դսեղի
մէջ, 1663/ին, Աւետիսի օրով. — Նոյն, էջ
244:

5. — Մաշտոց մը կը գրուի, 1675/ին,
սրբաւոր և հեղահողի տէր Աւետիս արհե-
պիսկոպոսի առնէն. — Նոյն, էջ 244:

6. — Ի թՎին ՌՃԻԵ [= 1676], բարե-
պաշտն ազատազգաց Եկուլինց մեծահաւատ
Զաւն, որդի Շահդուլունի, ողորմած ա-
մուսնաւ իւրով վերստին նորոգեաց տաճար
Տիրամօրն բարիխօս իւրեանց և արեւա-
տութիւն որդւոց իւրեանց, ննջեցեւոց և
կենդանեաց ի միշտ յիշին: Եւ յառաջնոր-
դութեան Աւետիս Եպիսկոպոսի, և հոգա-
բարձութեամբ Սարգիս Կրօնաւորի, տէր
Բարսեղ. — Հաղթատ, էջ 244 (163):

7. — Այս է հանգիստ Աւետիս արհե-
պիսկոպոսին, վերստին նորոգող և հաստա-
տող պարսպին. թուին ՌՃԻԶ [= 1677].
— Նոյն, էջ 260 (2):

Ը. — Բարսեղ Արքեպս. յազգէ Թումա-
նեցի, 1677-+ 1703:

Իր առաջնորդութեան շրջանը կը ճշգուի
համաձայն իր տապանագրին, այսպէս.

«Այս է հանգիստ Բարսեղ եպիսկոպոսի,
Ես էի յազգէ Թումանեցի,

որ բաղոււմ ամս ի յաստ կացի,

ԻԷ [= 27] ամ առաջնորդ կացի.

Թիւն ՌՃԾԲ [= 1703]. —
Նոյն, էջ 266 (27):

Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՖԻԼԱՏԵԼՖԻՈՅ

ՀԱՅԵՐԷՆ ԶԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ

(FREE LIBRARY, PHILA. PA., U. S. A.)

Ջ.

ԶԵՌԱԳԻՐ ԹԻԻ 118 — ԶՈՐԱ ԱՒԵՏԱՐԱՆՆԵՐ

ՆԿԱՐԱԳՐԱԿԱՆ. —

Թուղթի՝ 302, որոնցմէ 10ը տօնացոյցի, 4ը մանրանկարներու յատկացուած և 3ը դատարկ են: Մեծութիւն՝ $18 \times 13 \times 6\frac{1}{2}$ սմ., 20 տող իւրաքանչիւր էջի վրայ: Գրութիւն՝ գեղեցիկ բոլորգիր, երկսիւն: Նիւթ՝ մագաղաթ: Կողմ՝ փայտեայ կաշեպատ զարդարուն: Պահպանակի՝ մէկ առջև, մէկ կողմէ մագաղաթեայ: Մանրանկարի՝ 3 հատ Աւետարաններուն սկիզբը, թուղթ 14բ, 103բ, 243բ: Լուսանցազարդի՝ ամէն երկու էջի վրայ մէկ հատ: Գրիչ և ձողկով՝ անծանօթ: Թուական՝ հաւանօրէն ԺԲ. դար: Յիշատակարան՝ չկայ:

ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆԴ. —

Ա) Սկիզբի կաշեպատ կողքը խաչելու-թեան նկարով կնքուած է:

Բ) 4րդ և 5րդ թերթերուն ներքնամասի երկու էջերուն վրայ մանր գիրերով գրուած է բացատրագիր խրատ մը թէ ինչպէ՛ս գործածելու է յաջորդիւ հրեցող չորս աւետարաններուն հասարակաց համատես ցուցակը: Վերնագիրն է «Եւսեբիոս Կարպիանոսի սիրելի եղբօր ի Տէր, ողջոյն»: Կը սկսի «Ամովնի Աղեփանդացոյ, բազում աշխատութեամբ եւ ներքին փոյր ի մէջ առեալ, զառ ի չորիցն երով մեզ զաւետարան մաքեան աւետարանին համաբարբառս այլոց աւետարանչացն զգրուակս եղեալ առնրեր»: (*)

(*) Զեռագրատանս մէջ ի պահ դրուած է նաև Հայերէն տպագրեալ ծաշու Աւետարան մը: Աւետարանս արծաթապատ է. —

Կողք Առաջին. — փորագրուած են խաչելութեան և տասներկու Առաքեալներու պատկերները:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ. —

Առաջին երեք թերթերը կը պարունակեն համատես աւետարաններու բազմատկան ցուցակ մը, որմէ ետք կայ հետեւալ բացատրագիրը. —

«Համաձայնութիւն նախաստեղալ դրութոցս: Ի հինգ տեղուջ չորս աւետարանիչն համաձայնին միմեանց:

Ի մատթէոս իզ (26) տեղի երեքն համաձայնին:

Ի մարկոս իը (28) տեղի երեքն համաձայնին:

Ղուկաս իէ (27) տեղի երեքն համաձայնին:

Յովհաննէս բ (2) տեղի երեքն համաձայնին:

Մատթէոս ի (20) տեղի երկուքն համաձայնին:

Մարկոս ժբ (12) տեղի երկուքն համաձայնին:

Ղուկաս ժբ (12) տեղի երկուքն համաձայնին:

Յովհաննէս չունի:

Մատթէոս ի ժե (15) տեղի միայն:

Մարկոս յերեք տեղի միայն:

Ղուկաս լթ տեղի միայն:

Յովհաննէս լզ տեղի միայն»:

ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԲ ԵՒ ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴ. —

14բ, 103բ և 243բ թերթերու մանրանկարները զետեղուած են իւրաքանչիւր Աւետարանի սկիզբը և կը ներկայացնեն Աւետարանիչները. բարձր արուեստի գործ են, դժուած կարմիրով և կապոյտով:

Զեռագրիս սկիզբի թերթերը յատկացուած են տօնացոյցի, որոնք չըջանակ-

Կողք երկրորդ. — փորագրուած է Յարութեան պատկերը:

Յիշատակարան. — «Յիշատակ հանգուցեալ մահտեսի Արագելի և կենդանի մահտեսի Էլմասին ի դուռն սր. Լուսաւորիչ»:

Առաջին երես. — «Աւետարան Տոն. Մերոյ Յի. Գի.»:

Տպագրեալ ի տպարանի Յօհաննիսի և Յակոբու:

Ի թուին Հայոց 1218 Մայիսի 7, Իսթանպուլ Կ. Պոլիս:

(1218 + 551 = 1769 Յ. Ք.):

Աւետարան կը բովանդակէ նոյն «Եւսեբիոս Կարպիանոս սիրելի եղբօր ի Տէր ողջոյն» հատուածը:

ԳՐԱՆՈՍԵԱԿԱՆ

«THE ARMENIANS IN THE BYZANTINE EMPIRE». By Prof. P. Charanis, Ph. D. Preface by Sirarpie Der Nersessian. Calouste Gulbenkian Foundation Armenian Library, Lisbon, 1963.

Դալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան Հայկական Մատենաշարէն հրատարակուած գիրքերուն կարեւորագոյններէն է Փրօֆ. Գարանիսի «Հայերը Բիւզանդական Կայսրութեան Մէջ» ուսումնասիրութիւնը, որ մանրամասնօրէն կը ներկայացնէ Հայոց դերը Բիւզանդական Կայսրութեան մէջ՝ մասնաւորաբար քաղաքական, ռազմական եւ ընկերային մարզերէն ներս:

476 ին Հռոմէական Կայսրութեան Արեւմտեան ճիւղին (Հռոմի) կործանումով, Արեւելեան թեւը, այսինքն Բիւզանդական Կայսրութիւնը, դարձաւ Միջերկրականեան շրջանի հզօրագոյն պետութիւններէն մին: Ինչպէս Ռընէ Կէրտան կը գրէ. «Տասը դար, ան հանդիսացաւ Վրիստոնէութեան

ուած են գեղեցիկ լուսանցադարձերով, թռչունի եւ ծառի նմոյշներով: Մանրանկարք եւ լուսանցադարձք գործերն են նոյն ծաղկազին՝ որ հետեւած ըլլալու է Բիւզանդական արուեստին:

ՅԱՏԿԱՆԻՇՔ. —

Զեռագրիս հանգամանքը շատ լաւ է: Էջերուն վրայ յայտնի կը տեսնուին ընթերցանութեան համար յատկապէս դժուար չհշտաւորումները լուսանցքներուն մէջ: Ամէն պարբերութիւն կը սկսի կարմիր գլխագրով մը եւ երբեմն լուսանցքներուն մէջ կ'երևին ուղիղ գիծերու զարդեր, ընդհանրապէս կարմիրով, որոնք հաւանաբար արեւելեան ճաշակի ազդեցութիւնը կը յայտնաբերեն:

ԶԱԽԷՆ ՎՐԴ. ԱՐԶՈՒՄԱՆԵԱՆ

Ֆիլոսոֆիա
Յուլիս, 1964

միշտ պատրաստ, միշտ պաշարուած, միշտ դիմադրող պատուարը՝ բարբարոսութեան շարունակաբար բարձրացող ալիքներուն դէմ: Խաչակրութիւնները, որոնցմով այնքան հպարտ ենք, չեն կրնար քաղաքացիական պայքարի յաղթանակներով եւ անակնկալ ետ-մղումներով յատկանշուած այն վիթխարի պայքարին հետ, զոր Բիւզանդացիներ առաջ տարին բարբարոսական բոլոր ուժերուն դէմ՝ Հերակլի օրերէն մինչեւ Կոստանդինի մահը (1453):» (*)

Մեր ազգային պատմութեան ամենէն հետաքրքրական, ամենէն ցաւալի եւ միաժամանակ ամենէն քիչ ուսումնասիրուած բաժինը կը կազմէ Հայ-Բիւզանդական յարաբերութիւններու հարցը. յարաբերութիւն մը՝ որ սկսելով ընդհանրապէս չորրորդ դարէն, կը զարգանայ եւ իր բարձրակէտին կը հասնի Մանազկերտի ճակատագրական պատերազմով (1071), յանգելու համար Կիլիկիան Խաչակրութեան հիմնումով վերածարձուած բացայայտ թշնամութեան եւ կործանարար պայքարի:

Փրօֆ. Գարանիսի փոքրածաւալ գիրքը (ընդամէնը 63 էջ) սկզբնաղբիւրներու առատ գործածութեամբ կը նկարագրէ Բիւզանդական Կայսրութիւնը կազմող ցեղերու կարեւորագոյններէն մէկուն՝ Հայութեան նպաստն ու դերը այդ պետութեան մէջ մասնաւորաբար Թ.-ԺԱ. դարերու ընթացքին, երբ Բիւզանդական զահ բարձրացաւ հայազգի կայսրերու շարք մը:

Քաղաքական պայմաններու աննպաստ դասաւորման իրր հետեւանք, Հայկական մասնակի կամ զանգուածային գաղթականութիւններ սկսած են նոյնիսկ հինգերորդ դարուն, Վարդանանց պայքարներուն յաջորդող անորոշ եւ դժուար օրերու ընթացքին: Այս գաղթերը կատարուած են ընդհանրապէս Հայ իշխաններու կամ նախարարներու նախաձեռնութեամբ եւ առաջնորդութեամբ, որոնք նախընտրած են հեռանալ դէպի Բիւզանդիոն՝ հրապուրուած հոն տիրող նպաստաւոր պայմաններէն ու կայսրերու կողմէ իրենց ընծայուած տիրադոսներէն, կալուածներէն, պատիւէն: Արա-

(*) René Guerdan, «Byzantium: Its Triumphs and Tragedy», p. 7.

բական արշաւանքներու օրերուն, այս շարժումը զանգուածային կերպարանք կը ստանայ եւ հետզհետէ կ'ամառացնէ Հայկական բնիկ գաւառները: Գաղթականութիւններ կը կազմուին Կիլիկիոյ, Կապադովկիոյ, Փոքր Ասիոյ զանազան մասերուն, նոյնիսկ Կ. Պոլսոյ մէջ եւ մինչեւ իսկ Պալքանեան թերակղզիի եւ Եւրոպական հողամասին վրայ:

Բնակութիւն հաստատելով Կայսրութեան սահմաններէն ներս, Հայեր Բիւզանդական բանակին մէջ ծառայութեան կը մտնեն եւ իրենց մարտունակութեամբ, քաջութեամբ եւ ճակատայարդարութեան (tactics) ծիրքով մեծ հռչակի կը տիրանան ու դարերով կը կազմեն Կայսրութեան ռազմական ուժին գլխաւոր առանցքը: «Մօտաւորապէս հինգ հարիւր տարի Հայեր կարեւոր դեր մը խաղացին Բիւզանդական Կայսրութեան քաղաքական, զինուորական եւ վարչական կեանքին մէջ: Անոնք ծառայեցին որպէս զինուորներ եւ պաշտօնեաներ, որպէս վարչագէտներ եւ կայսրեր: Այս ժամանակի սկզբնական շրջանին, է. եւ Ը. դարերու ընթացքին, երբ Կայսրութիւնը իր գոյութեան համար կը պայքարէր, անոնք մեծապէս սատարեցին թշնամիները ետ-մղելու գործին: Բայց մասնաւորաբար մեծ էր իրենց դերը Թ. եւ Ժ. դարերու ընթացքին, երբ անոնք... կը տիրապետէին Կայսրութեան ընկերային, զինուորական եւ քաղաքական կեանքին եւ մեծ մասամբ պատճառ էին անոր մեծութեան» (Փրօֆ. Գարանիս, «Հայերը Բիւզանդական Կայսրութեան մէջ», էջ 57): Այսպէս է որ Բիւզանդական Կայսրութիւնը կազմող բազմաթիւ ժողովուրդներուն մէջ Հայեր հետզհետէ կը տիրանան գլխաւորագոյն եւ կարեւոր դիրքի մը: Իններորդէն մինչեւ տասնմէկերորդ դար ինկող մօտ երկու հարիւր տարիներու շրջանի մը՝ Բիւզանդական զահ կը բարձրանան ծագումով Հայ Կայսրեր (Մակեդոնական Տուն, 867-1057) եւ Կայսրութիւնը կը հասցնեն իր փառքի բարձրակէտին: Քաղաքական եւ զինուորական կեանքի յաջողութիւններէն զատ, վերոյիշեալ շրջանը կը յատկանշուի արուեստներու եւ ուսման զարթոնքով մը՝ որ կը վերակենդանացնէ Յունական հին, դասական դպ-

րութիւնն ու արուեստները, միաժամանակ նոր աւել Ներարկելով անոնց: Այս զարթոնքն է որ հետագային մէջտեղ պիտի բերէ արուեստագէտներու եւ գրականագէտներու այն հոյլը, որուն յաջորդները, 1453ի Կ. Պոլսոյ անկումին պատճառաւ պիտի հեռանան դէպի Իտալիա ու պիտի ցանկն սերմերը Իտալական (եւ ապա Եւրոպական) Վերածնունդին: Վերոյիշեալ զարթոնքին մէջ եւս ամէն կասկածէ վեր է Հայերու ունեցած բարերար եւ դրական ազդեցութիւնը: Փրօֆ. Գարանիս իր զրբին մէջ կը շեշտէ այն իրողութիւնը՝ թէ Հայեր Յոյն մշակոյթը ներծծելով հանդերձ, անոր տուին իրենց սեփական քաղաքակրթութեան նկարագրի զանազան յատկանիշերը: Իսկ Փրօֆ. Ս. Տէր Ներսէսեան զրբին յառաջաբանին մէջ կը հարցնէ. «Միթէ պարզ զուգադիպութեան արդիւնք է Բիւզանդական զարգանկարչութեան մէջ արեւելեան տարրերու գերակշռութիւնը Թ.-Ժ. դարերու ընթացքին, այսինքն ճիշդ այն ժամանակներուն՝ երբ ծագումով Հայ մարդոց իսկական հակակշռին տակ կը գտնուէր Կայսրութիւնը, եւ երբ, միաժամանակ, դէպի արեւելք սահմաններու ընդլայնում մը կար եւ Հայերու նոր ներհոսում մը»:

Բիւզանդական բանակէն ներս Հայ զօրականներու յառաջացումն ու դիրքի տիրանալը իրագործուեցաւ աստիճանաբար եւ երկար տարիներու ժամանակաշրջանի մը վրայ: Անոնք նախ պարզ վարձկաններ էին, որոնք սակայն հետզհետէ համախմբուեցան եւ կազմեցին առանձին բանակախումբեր՝ Բիւզանդացի կամ աւելի յաճախ Հայ հրամանատարներու առաջնորդութեան տակ: Այս բանակախումբերէն հետագային մէջտեղ եկան Կայսրութեան ամենէն նշանաւոր զօրավարները, ինչպէս Վարդան՝ որ Մամիկոնեան ծագում ունէր եւ որ յետոյ Կոյսերական զահ բարձրացաւ Վարդան Փիլիպպիկ (Bardanes Philippicus) անունով 711-713 թուականներուն, Մանուէլ՝ որ Եգիպտոսի Սպարապիտ (Praefectus augustalis) էր, Ներսէս՝ որ Իտալիոյ մէջ զբաւումներ կատարեց, Յովհաննէս Գուրգէն եւ տակաւին այնքան երկար շարք մը հռչակաւոր անուններու: Հայ զօրականներ այնքան բարձր եւ ազդեցիկ դիրքի հասած էին, որ

Կայսրութեան ճակատագիրը կը տնօրինէին, դաւադրութիւններու կամ ապստամբութեանց միջոցաւ զահրնկէց ընելով Կայսր մը եւ փոխարէնը բարձրացնելով իրենց նախընտրած անձը:

Բիւզանդական Կայսրութիւնը մօտաւորապէս է. դարէն սկսեալ վարչականօրէն բաժնուեցաւ «թեմ»երու, ուր զինուորական մը միաժամանակ թէ՛ նահանգին կառավարիչ եւ թէ՛ բանակի հրամանատար էր: Փոքր Ասիոյ «թեմ»երուն երկրորդ կարեւորագոյնը, «Անատոլիկոն»էն ետք, «Արմենիակոն»ն էր, որ, ըստ Փրօֆ. Դարանիսի, կը պարունակէր Առաջին եւ երկրորդ Կապադովկիաները, Փոքր Հայքը եւ Մեծ Հայքէն մաս մը: Այս «թեմ»էն էր որ հետագային կազմուեցան Խարսիանոնի, Խալտիայի, Դոլոնէայի եւ Սեբաստիոյ «թեմ»երը: Որոշ է որ Արմենիակոնի արեւելեան շրջաններուն մէջ մանաւանդ, բնակչութեան մէկ մեծ տոկօսը Հայերը կը կազմէին, մինչ «թեմ»ին մէջ գտնուող Բիւզանդական զօրաբանակը Հայազգի զօրավարներու հրամանատարութեան ներքեւ էր, բաղկացած գրեթէ ամբողջութեամբ Հայ զօրականներէ: Այս զօրաբանակներն էին որ Բիւզանդական Կայսրութիւնը երկու դարէ աւելի պաշտպանեցին մանաւանդ արեւելքէն եկող բարբարոսներէն եւ Արաբական ու Սելճուկ արշաւանքներէն: Ու հոս է արդէն թէ՛ Հայաստանի եւ թէ՛ գաղթած Հայերու Բիւզանդական Կայսրութեան մատուցած թանկագին ծառայութիւններէն մին, որուն արժէքին չզիտակցեցան սակայն Բիւզանդացիներ, եւ որուն պիտի անդրադառնանք աւելի ետք:

Մակեդոնական Տան իշխանութեան զաւէն առաջ եւս Բիւզանդական զահ բարձրացած են հայազգի Կայսրեր: Աստուգմէ են Վարդան Փիլիպպիկ (711-713), Լեւոն Ե. (813-820), Միքայէլ Բ. (820-829), որ Ամորեան Հարստութիւնը հաստատեց եւ որուն ընտանիքը, ամուսնութիւններու զիծով, Հայկական արիւն ունէր, Թէֆնիլիոս (829-842) եւ Հարստութեան վերջին Կայսրը՝ Միքայէլ Գ. (842-867):

Մակեդոնական Տան հիմնադիրն է Վասիլ Ա., որ Մակեդոնիոյ Հայ գաղութէն էր: Փրօֆ. Դարանիս կը գրէ. «Այն՝ թէ

Վասիլ Ա., հիմնադիրը Բիւզանդական Կայսրութեան ամենէն փառաւոր հարստութեան, իրապէս Հայ էր (Հայ՝ ընտանիքին երկու ճիւղերով), կարելի է ընդունիլ որպէս հաստատուած իրողութիւն» (էջ 35): Մօտաւորապէս երկու դար այս Տան անդամներն էին որ Կայսրութիւնը առաջնորդեցին յաղթանակէ յաղթանակ. ահաւասիկ անուանացանկը այդ Կայսրերուն, ըստ Բիւզանդագէտ Charles Diehl-ի. — (*)

Վասիլ Ա. Մակեդոնացի	(867-886)
Լեւոն Զ. Իմաստասէր	(886-912)
Աղեքսանդր	(912-913)
Կոստանդին Է. Պորփիրոսէն	(913-959)
Ռոմանոս Ա. Լեկաբէն	(919-944)
Ռոմանոս Բ.	(959-963)
Նիկէֆոր Բ. Փոկաս	(963-969)
Յովհաննէս Զմշկիկ	(969-976)
Վասիլ Բ.	(976-1025)
Կոստանդին Ը.	(976-1028)
Ռոմանոս Գ.	(1028-1034)
Միքայէլ Դ.	(1034-1041)
Միքայէլ Ե.	(1041-1042)
Կոստանդին Թ. Մոնոմախոս	(1042-1054)
Թէոտորա	(1054-1056)
Միքայէլ Զ.	(1056-1057)

Վերոյիշեալներուն մէջ Մակեդոնական Տան չեն պատկանիր Ռոմանոս Ա. Լեկաբէն, Նիկէֆոր Բ. Փոկաս եւ Յովհաննէս Զմշկիկ: Աստուգմէ առաջինը եւ վերջինը սակայն հայազգի են, մինչ Նիկէֆորի ընտանիքին (Փոկաս) մէջ գործածուած այր մարդոց անուններու յաճախականութենէն (Նիկէֆոր եւ Պարթաս) Փրօֆ. Դարանիս կ'ըզրակացնէ այդ ընտանիքին մէջ Յունական եւ Հայկական արեւան գոյութիւնը: Այս երեքը, երկու Վասիլներուն հետ, կը հանդիսանան փառքը Մակեդոնական Տան՝ որպէս զինուոր - Կայսրեր:

Եւ սակայն, եթէ մէկ կողմէ փառաւորութիւն մըն է մեզի համար Բիւզանդական Կայսրութեան ամենէն հզօր եւ կարող Կայսրերը տուած ըլլալ, միւս կողմէ ցաւ է նկատել թէ ժամանակի մեծագոյն պետութիւններէն միոյն զահը բարձրացող այս

(*) Charles Diehl, «Histoire de l'Empire Byzantin», Paris, 1924, pp. 222-223.

անծերէն եւ ո՛չ մէկը ունէր իր ցեղին հանդէպ սէր կամ յարգանք: Նոյնիսկ ընդհակառակը, նախապէս սկսուած գաղթականութիւնները Մակեդոնական հարստութեան Կայսրերուն օրով զանգուածային եւ բռնի հանգամանք մը կը ստանան: Հոս եւս կը գործածուի հին Հռոմի «Բաժնէ՛ որ տիրես» քաղաքականութիւնը, սակայն սա տարբերութեամբ՝ որ Կայսրեր այժմ կը քանան ապահով ու շաղկեանքի, տիրողոսներու եւ կալուածներու միջոցաւ դէպի Կ. Պոլիս կամ Արեւմտեան Փոքր Ասիա հրապտուրել Հայ իշխաններ, իրենք ստանձնելու համար այս վերջիններու հողամասերուն տնօրինութիւնը:

Այս քաղաքականութիւնը թելադրուած էր երկու գլխաւոր մտահոգութիւններէ. —

ա) Բիւզանդացիներու նպատակն էր գրաւուած վայրերը պարպել բնիկ ժողովուրդէն, դիւրացնելու համար անոնց կառավարումը:

բ) Հայ ռազմունակ ժողովուրդը վերաբնակեցնելով Կապադովկիոյ, Կիլիկիոյ եւ Փոքր Ասիոյ արեւմտեան շրջանակներուն մէջ, Բիւզանդական ռազմավարներ կը ճզնէին հզօր եւ միաճակատ պատնէշ մը բարձրացնել արեւելքէն խուժել սկսող բարբարոս հրոսակախումբերուն դէմ:

Սակայն, ինչպէս հեղինակը ցոյց կու տայ, դէպքերը եկան հաստատուել այս քաղաքականութեան էապէս սխալ ու հետեւաբար վտանգաւոր բնոյթը: Որովհետեւ բռնի գաղթականութեան եւ վերաբնակեցումի այս ուղղութեան հետեւանք եղան զանազան չարիքներ, որոնք դիւրացուցին Սելճուկներու մուտքը Հայաստան եւ Փոքր Ասիա:

ա) Վերաբնակելով Կայսրութեան զանազան վայրերուն մէջ, Հայեր ուղղակի շփման մէջ մտան Յոյներու հետ, եւ Բիւզանդիոնի կողմէ գործադրուած կրօնական մոլեռանդութիւններու իբր արդիւնք՝ երկու այս ցեղերուն միջեւ ծաւալեցան թշնամութիւններ եւ մասնակի, տեղական բնոյթ ունեցող ընդհարումներ, որոնք սակայն երբեմն քաղաքացիական պայքարի հանգամանք ստացան: Տիրող անհանդուրժող ոգիին լաւագոյն փաստը կու տայ մեր պատ-

մութեան ծանօթ «Շունի եւ Մետրապոլիտ» դրուագը, որուն համաձայն Անիի թափառական Դագիկ թագաւորը բռնել տալով Կեսարիոյ Յոյն Մետրապոլիտը, զայն իր շունին հետ պարկի մը մէջ նետելով ծնծել կու տայ մինչեւ մահ, որովհետեւ այս եկեղեցականը ժպրհութիւնը ունեցած էր որպէս անարգանք իր շունը «Արմէն» անունով կանչելու: Իսկ երկու ժողովուրդներուն միջեւ այս թշնամութիւնը կը բորբոքէր շրջանի մը՝ երբ ամէն բանէ աւելի անհրաժեշտ էր միակամ եւ միացեալ ճակատ մը յարդարել Սելճուկին դէմ:

Մեր պատմութիւնը պիտի տայ փաստը տակաւին աւելիին. — Պիտի պատահէր որ Բիւզանդացին իր բանակներով մտնէր Հայկական հողեր եւ աւերի ու սուրի մատնէր ամէն բան, վասն անիմատոյ յաղթանակի եւ կողոպուտի: Ու ասիկա կը կատարուէր հայազգի Կայսրերու կողմէ. այս պատճառաւ է որ Փրօթ. Գարանիս մեծապէս իրաւունք ունի երբ իր զիրքը կը փակէ հետեւեալ պարբերութեամբ. — «... Պէտք է ուժգնութեամբ շեշտել սա՛ կէտը թէ Բիւզանդիոնի Հայերը, որոնք անոր տունին իր ղեկավարները, ամբողջութեամբ ներծծուած էին անոր քաղաքական եւ ղինուորական կեանքին մէջ, ինքզինքնին նոյնացուցած՝ անոր շահերուն հետ եւ ընդդրկած՝ անոր քաղաքակրթութեան գլխաւոր երեւոյթները: Կարճ խօսքով, ցեղային տարրեր ծագում ունեցող ռազմաթիւ այլ տարրերու՝ օրինակ Սարակինոսներու, Սլաւներու եւ Թուրքերու նման, որոնք նոյն փորձառութիւնը ունեցան, Հայեր ալ դարձան Բիւզանդացիներ» (էջ 57):

բ) Պարպելով Հայկական գաւառները բնիկ Հայութենէն, Բիւզանդիոն քանդած եղաւ բնական այն միակ պատուարը, որ պիտի կարենար դիմադրած ըլլալ Արաբներուն եւ Սելճուկներուն: Բիւզանդիոնի ինքնակեդրոն այս սխալ քաղաքականութեան արդիւնքը չուշացաւ իր անդրադարձը ունենալ նոյնինքն Կայսրութեան վրայ: Որովհետեւ Հայաստան, պարպուած իր բնակիչներէն, միաժամանակ իր դաշնակիցէն յաճախ մոռցուած եւ լքուած, ի վերջոյ տեղի տուաւ իր ամիրը մաշող բարբարոսներու ճնշումին. իսկ Սելճուկներու կողմէ Հայաս-

տանի գրաւումը սկիզբն էր Բիւզանդական Կայսրութեան անկման երկարատեւ ընթացքին:

Հայ - Բիւզանդական յարաբերութիւնները գրեթէ իրենց եզրակացութեան կը յանգին 1071ի Մանազկերտի ճակատամարտով, երբ Բիւզանդիոնի Ռումանոս Տիմէյն Կայսրը ջախջախիչ պարտութիւն մը կը կրէ Սելճուգ Ալփաւանէն: Կործանումի այս անսխառունակ սկիզբը («Մարտի խառնուրդի միջոցին Կայսրը ձերբակալուեցաւ թուրք գերիի մը ձեռամբ, եւ թէպէտ Ալփաւան, ըստ արեւելեան սովորութեան, գահէն վար վազելով կոխկռտեց Կայսրը, ...»^(*)) կու գար Անիի՝ Բագրատունեաց այդ չքնաղ մայրաքաղաքին Բիւզանդացիներու կողմէ նենգութեամբ գրաւումէն (1045) քառորդ դար, եւ նոյն քաղաքին՝ Ալփաւանի կողմէ աւարի տրուելէն (1064) հազիւ եօթ տարի վերջ: 1071էն ետք Բիւզանդական պատմութիւնը (ուր ա՛յ չեն փայլիր հայազգի Կայսրերու եւ զօրավարներու հանճարն ու կարողութիւնները), երկար թուով մըն է շարունակուող պարտութիւններու, խայտառակ դաշնադրութիւններու եւ դրժումներու, անմիտ գողութեան եւ դաւանաբանական մոլեռանդ վիճաբանութեանց: Մինչեւ 1453, Կ. Պոլսոյ գրաւումը Թուրք Մուհամմէտ Բ.ի կողմէ, միջանկեալ այս երեք հարիւրէ աւելի տարիներու ընթացքին, Բիւզանդական Կայսրութիւնը պիտի կորսնցնէ իր գրաւած երկիրներուն ամբողջութիւնը եւ Կ. Պոլսոյ պաշարման օրերուն պիտի բաղկանայ միմիայն մայրաքաղաքէն եւ անոր արուարձաններէն...: Իսկ հին Բիւզանդիոնի փառաւոր եւ յաղթապան ըանակէն մնացած պիտի ըլլան միայն 8000 զինուորներ (որոնց մեծամասնութիւնը անփորձ վարդապետներ) եւ 15 ռազմանաւեր (որոնց տասը Խտալական), Թրքական 400,000 անձ հաշուող բանակին եւ 500 նաւերէ բաղկացած տորմիդին ղիմաց...^(**)

Մեծամտութիւն եւ աժան ազգայնամոլութիւն չէ շնչուելը թէ Բիւզանդական (հե-

տեւարար Եւրոպական) պատմութիւնը բուրովին տարբեր ընթացք մը ունեցած պիտի ըլլար՝ եթէ Հայեր արտօնուէին իրենց պապենական հոգեբուն վրայ մնալ եւ բարբարոսներէն պաշտպանել իրենց երկիրը, ուրեմն նաեւ Բիւզանդիոնը: Սակայն բռնի գաղթականութեան եւ Յունացումի քաղաքականութիւնը միշտ շարունակուեցաւ: Հայեր որքա՛ն յուսախաբուած պէտք էին ըլլալ իրենց գրեթէ մոլեռանդութեան հասնող Բիւզանդափրութեան (Յունամոլութեան) մէջ, որ հարկադրուէին, Խաչակիրներու Փոքր Ասիա մուտքին, այս վերջիններուն ղիմել՝ պաշտպանուելու համար... Բիւզանդացիներէն: Յուսահատ եւ ապարդիւն քայլ մը անշուշտ այս մէկը, որ, Խաչակիրներու հեռանալէն ետք, զրգիռ եղաւ աւելի խոր թշնամութիւններու եւ պայքարի:

Պարզ հայեացք մը Թ. - ԺԲ. դարերու մեր պատմութեան վրայ յստակ կերպով պիտի ցոյց տայ դժբախտ ժողովուրդ մը՝ որ կը տեսնէ իր իշխաններուն եւ առաջնորդներուն փախուստը դէպի Բիւզանդիոն, որ կը մնայ սարսափելի առանձնացումի մը մէջ («Քրիստոնէական լոյսի ջահ մը», ինչպէս կը սիրեն ըսել, խաւար ուկիւստիսի մը վրայ), որ չի կրնար բարեկամանալ թշնամիին հետ՝ չվշտացնելու մտահոգութեամբ իր Քրիստոնեայ հովանաւորը, որմէ սակայն ոչ մէկ օժանդակութիւն կը ստանայ զիմագրաւելու համար ներխուժողը: Մեր պատմիչներուն՝ Ուսահայեցիի, Լաստիվերացիի եւ ուրիշներու գրութիւններն ու ժամանակագրութիւնները լի են աւերումներու, կողոպուտներու, ջարդերու եւ խարդաւանանքներու յուսալքող նկարագրութիւններով եւ ողբերով:

Բոլոր այս տխուր իրադարձութիւններուն մէջ սիրտփանք է Կիլիկիոյ մէջ հաստատումը Հայկական իշխանութեան մը, որ աւելի ուշ պիտի վերածուէր Ռուրիկեան եւ Հեթումեան Թագաւորութիւններուն: Հիմնադիրը այս իշխանութեան Փիլարտոս (Philaretus), Մանազկերտի ճակատամարտի ընթացքին Տիմէյն Կայսրը հրամանատարներէն մին էր, որ 1078էն ետք կը թուի ճանչցած ըլլալ Բիւզանդիոնի գերիշխանութիւնը: Սակայն այս գերիշխանութիւնը

(*) Եղիշէ Պատրիարք Դուրեան, «Ազգային Պատմութիւն», Երուսաղէմ, 1934, էջ 414:

(**) René Guerdan, «Byzantium: Its Triumphs and Tragedy», p. 189.

անուանական էր և այլևս կտրուած էր Կայսրութեան ու Հայոց միջեւ եղած այն կապը՝ որ վեցերորդ դարէն սկսեալ այնքան բարերար արդիւնք մը ունեցած էր Բիւզանդիոնի համար:

Անդրադառնալով Հայերու բերած նպաստին, Փրօֆ. Գարանիս չի վարանիր եզրակացնելու թէ Հայերու «դ՛րը այնքան տիրական էր այս շրջանին (Խ. և Ժ. դարեր) որ կարելի է այս երկու դարերու Բիւզանդական Կայսրութեան ակնարկել որպէս Յունա-Հայկական: «Յունական», որովհետեւ ինչպէս միշտ, անոր քաղաքակրթութիւնը Յունական էր. «Հայկական», որովհետեւ անոր ճակատագիրը կառավարող և պաշտպանութեան համար զինուորական ուժին մեծ մասը հայթայթող տարրը Հայ էր կամ Հայկական ծագում ունէր: Աւելին, ատիկա ամբողջ աշխարհի համար պատմական նշանակութիւն ունեցող դեր մըն էր, որովհետեւ այս շրջանին էր որ Կայսրութիւնը իրագործեց իր մեծագոյն յաջողութիւնը, երբ Բիւզանդական բանակներ ամէն տեղ յաղթական էին, երբ անոր քարոզիչները տարածեցին Աստուածաշունչն ու քաղաքակրթութիւնը հարաւ-արեւելեան Սլաւներուն մէջ, երբ անոր մտաւորականները վերականգնացուցին Յայն հին արուեստը, այսպէս կարելի դարձնելով պահպանումը անոր գրականութեան: Հոս է, թերեւս, Հայերու ամենէն կարեւոր կտակը քաղաքակրթութեան» (էջ 57):

Կարեւոր նպատակ մը քաղաքակրթութեան՝ զոր շատեր ջանացած են ուրանալ կամ մխտել, և որ սակայն Փրօֆ. Գարանիսի կողմէ այնքան գեղեցիկ և համոզիչ կերպով կը յայտարարուի իր սոյն գրքով:

Հայ-Բիւզանդական յարաբերութիւններու ընդարձակ նիւթին մէկ շահնկան, անկողմնակալ և գիտական փաստարկութիւններով ճշմարտացում ուսումնասիրութիւնն է Փրօֆ. Գարանիսի «Հայերը Բիւզանդական Կայսրութեան Մէջ» գիրքը, որուն անհրաժեշտ է որ հետեւին աւելի՛ ընդարձակ, աւելի՛ պատճառարանեալ և աւելի՛ ամբողջական գիտական աշխատութիւններ:

Ա. Գ.

Ս. ՅԱՆՈՒԻ ՆԵՐՍԷՆ

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Նորին Վսեմութիւն Պահնաթ Թալանտի Ծոր. զանանի Վարչապետութեան բարձրացման առիթով, հետեալ հեռագիրները փոխանակուեցան Նորին Վսեմութեան և Ս. Աթոռի Պատրիարքական Փոխանորդ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասլանեանի միջև:

7 Յուլիս 1964

Նորին Վսեմութիւն

Պահնաթ Թալանտի,

Ամման.

Յանուն իմ, Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան, Նուստադէմի Հայ Պատրիարքութեան և Յորդանանի Հայ համայնքին, կը ներկայացնեմ ամենէն անկեղծ շնորհաւորութիւններս՝ Ձերդ Վսեմութեան կողմէ Գահինի կազմութեան առիթով, և կը ցանկամ շարունակական յաջողութիւն և փառք՝ Նորին Վեհափառութիւն Հիւսէյն Թազաուրի հովանիին ներքեւ:

ՀԱՅՐԻԿ ԱՐԽԵՊՍ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ

Փոխանորդ

Նուստադէմի Հայ Պատրիարքութեան

13 Յուլիս 1964

Գերաւանդ

Պատրիարքական Փոխանորդ,

Հայոց Պատրիարքարան,

Նուստադէմ.

Շնորհակալ եմ այն շնորհաւորութիւններուն համար, զորս քսած էիք՝ նոր Գահինը կազմելու համար Նորին Վեհափառութիւն Հիւսէյն Թազաուրին կողմէ ինձի տրուած աւայական քանկազին վստահութեան առիթով: Թող Աստուած մեզի շնորհէ ամեն յաջողութիւն ի բարօրութիւն Յորդանանի, Նորին Վեհափառութիւն Հիւսէյն Թազաուրի հովանիին ներքեւ:

ՊԱՀՆԱԹ ԹԱԼԱՆՏԻ

Վարչապետ

Նորին Վսեմութիւն Հիւսէյն Թալանտի Ծոր. զանանի Բնդհանուր Ոստիկանապետ Նշանակման առիթով, Ս. Աթոռի Պատրիարքական Փոխանորդ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասլանեան հետեալ հեռագիրը յղեց Նորին Վսեմութեան. —

Նորին Վսեմութիւն
Հիմնադր Միջար,
Ամման.

10 Յուլիս 1964

Յանուն իմ, Մրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան, Ներուսաղեմի Հայ Պատրիարքութեան եւ Յորդանանի Հայ համայնքին, կը ընդհանուրեմ Ձերդ Վսեմութիւնը արեայական մեծ վստահութեան առիթով, եւ կը ցանկամ շարունակական յաջողութիւն ու փառք՝ Նորին Վեհափառութիւն Հիւսէյն Թագաւորի հովանիին ներքեւ:

ՀԱՅՐԻԿ ԱՐՔԵՊՍ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ

Վասն Ներուսաղեմի Հայ Պատրիարքութեան

Ի պատասխան, Ն. Վսեմութիւնէն ստացուեցաւ հետեւեալ գրութիւնը, ուղղուած Ս. Աթոռին Պատր. Փոխանորդ Գերշ. Ս. Հօր:

Գերաւնորհ

Պատրիարքական Փոխանորդ,
Հայոց Պատրիարքարան,
Ներուսաղեմ.

Շնորհակալութեամբ ստացած եմ Ձեր ընդհանուրութիւնները՝ Ընդհանուր Ոստիկանապետի պաշտօնին բարձրացումիս առիթով:

Կ'աղօթեմ առ Աստուած որ սիրելի Հայրենիքին ծառայութեան մէջ մեզի ընդհանուրեմ յաջողութիւն, Նորին Վեհափառութիւն Հիւսէյն Թագաւորի հովանիին ներքեւ:

ՀԻՐԱՄԹ ՄԻՀՅԱՐ

Ընդհանուր Ոստիկանապետ

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը հետեւեալ հեռագիրը ստացած է Ն. Վ. Վարչապետէն. —

Ամման, 22 Յուլիս 1964

Նորին Ամենապատուութիւն
Պատրիարք Նիքիէ Տէրերեան,
Ներուսաղեմ.

Շնորհակալ եմ այն ջերմ եւ ազնիւ ընդհանուրութիւններուն համար զոր ստացայ Պուէնոս Այրեսէն՝ Ներկայ Դանիւնին մէջ որպէս Վարչապետ նշանակումիս առիթով, եւ կը մաղթեմ ամենայն յաջողութիւն:

ՊԱՀՃԱԹ ԹԱԼՀՈՒՆԻ
Վարչապետ

Մարգարէի Յննդեան Տարեգարծին առթիւ, հետեւեալ հեռագիրները փոխանակուեցան Ն. Վեհ. Հիւսէյն Թագաւորի եւ Ս. Աթոռին Պատր. Փոխանորդ Գերշ. Ս. Հայրիկ Արքեպոս.ի միջեւ:

21 Յուլիս 1964

Նորին Վեհափառութիւն
Հիւսէյն Թագաւոր,
Ամման.

Յանուն իմ, Միաբանութեան, Ներուսաղեմի Հայ Պատրիարքութեան եւ Յորդանանի Հայ համայնքին, Ձերդ Վեհափառութեան կը մատուցանեմ ամենէն ջերմ ընդհանուրութիւններս՝ Մարգարէի Յննդեան Տարեգարծին առթիւ, եւ կ'աղօթեմ առ Աստուած որ պահէ Ձերդ Վեհափառութիւնը որպէս հովանի հաւատարիմ հպատակներուն, ընդհիւ սոյն Տարեգարծի օրհնութիւններուն:

ՀԱՅՐԻԿ ԱՐՔԵՊՍ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ

Վասն Ներուսաղեմի Հայ Պատրիարքութեան

28 Յուլիս 1964

Արեայական Պալատ, Ամման

Գերշ. Ս. Հայրիկ Արքեպոս. Ասլանեան,
Հայոց Պատրիարքարան,
Ներուսաղեմ.

Շնորհակալ եմ Մարգարէի Յննդեան Տարեգարծին առթիւ Ձեր յլած հեռագրով արեայատուած բազմ ողջոյններուն, լուսազոյն մաղբաններուն եւ ազնիւ զգացումներուն համար: Կը մաղթեմ մշտնջենական յաջողութիւն եւ բախտ:

ՀԻԻՍԷՅՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ - ԲԵՄԱԿԱՆՔ

● Ուր. 3 Յուլիս. — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Ս. Հայրիկ Արքեպոս.:

● Շր. 4 Յուլիս. — Ս. Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին (ելի ի վերապէն): Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւանդատան Ս. Լուսաւորչի սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Արժ. Տ. Կարապետ Քննչ. Անդրէասեան:

— Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Ս. Հայրիկ Արքեպոս.: Ապա, ըստ սովորութեան, Միաբանութիւնը ձերազիր երգեց «Տէր ողորմեաւ»:

● Կիր. 5 Յուլիս. — Տօն Կաթուղիկէ եկեղեցւոյ Ս. Էջմիածնի: Հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուց չոգչ. Տ. Արշակ Արղ. Բաշատուրեան: Ս. Պատարագի ընթացքին կատարուեցաւ Հայրապետական Մաղթանք նախագահութեամբ Լուսարարացեալ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս.: — Կէսօրէ ետք Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ Անդաստան: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Նորայր Եպս.:

● Կիր. 12 Յուլիս. — Բարեկենդան Ս. Լուսաւորչի պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գարուբին, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ: Ժամարարն էր չոգչ. Տ. Վաչէ Արղ. Իգնատիոսեան:

● Ուր. 17 Յուլիս. — Նախատօնակին ի Ս. Գալոր նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս., որ ապա Ուրար կրելու արտօնութիւն տուաւ ժառանգաւորաց վարժարանի բարձրագոյն կարգի աշակերտներուն:

● Շր. 18 Յուլիս. — Ս. Հօն մեղ Գրիգորի Լուսաւորչի (Գիւս Նիսարց): Ըստ սովորութեան, Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Մակարայ մատրան մէջ, ուր թաղուած է Ս. Լուսաւորչի մասունքը: Ժամարարն էր չոգչ. Տ. Տաթև Արղ. Դարիպեան:

● Կիր. 19 Յուլիս. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գարուբին, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ: Ժամարարն էր չոգչ. Տ. Արշակ Արղ. Բաշատուրեան:

● Դշ. 22 Յուլիս. — Թարգմանչաց նախատօնակին ի Ս. Գալոր նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս.:

● Եշ. 23 Յուլիս. — Ս. Թարգմանչաց վարդապետացն մեղ Սանակայ եւ Մեհրուպ (Տօն ազգային): Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ Ս. Պատարագը մատուց Արթ. Տ. Կարապետ Քննչ. Անդրէասեան: Հայր մերեւն առաջ, Գերշ. Լուսարարապետ Սրբապան նախագահեց օրուան յատուկ հոգեհանգստեան պաշտամունքին, ի հանդիստ հոգւոց Հայ մօքի վաստակաւոր մշակներու:

● Շր. 25 Յուլիս. — Նախատօնակին ի Ս. Գալոր նախագահեց Գերշ. Տ. Նորայր Եպս.:

● Կիր. 26 Յուլիս. — Գիւս Տիոյ Ս. Աստուածածնի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գեթեմանի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր չոգչ. Տ. Վաչէ Արղ. Իգնատիոսեան: Երթ ուղարձի թափօրներուն նախագահեց Գերշ. Տ. Նորայր Եպս.:

● Ուր. 31 Յուլիս. — Նախատօնակին ի Ս. Գալոր նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս.:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ք

● Բշ. 13 Յուլիս. — Կէսօրէ ետք, ժառնգ. վարժարանի եւ Ընծայարանի Տեսուչ Չոգչ. Տ. Գալոր վրդ. վարդանեան, որ ամիս մը առաջ ժառանգաւոր սաներ արձանագրելու պաշտօնով մեկնած էր Հալէպ, վերադարձաւ Ս. Աթոռ:

— Երեկոյեան, Ֆրանսայի ազգային տօնին առթիւ, Ամպասատօր պանդոկի մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս., ընկերակցութեամբ Աւագ Թարգման Չոգչ. Տ. Գէորգ վրդ. ի և Տիար Կարպիս Հինդլեանի:

● Եշ. 16 Յուլիս. — Կէսօրուան ժամը 1ին, եգիպտոսի Հանրապետութեան փոխ-Նախագահ Մարաջիտ Ապտէլ Հաքիմ Ամէրի ի պատիւ, Ն. Վսեմ. վարչապետ Պահմաթ Թալուանի կողմէ, ինթէրքոնթինէնթալ պանդոկի մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս.:

● Շր. 18 Յուլիս. — Իրիկուան ժամը 6ին, Սպանիոյ ազգային տօնին առթիւ, Սպանական Ընդհ. Հիւպատոսարանին մէջ սարքուած ընդունելութեան ներկայ եղաւ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս., ընկերակցութեամբ Չոգչ. Տ. Գէորգ վրդ. ի և Տիար Կարպիս Հինդլեանի:

● Կիր. 19 Յուլիս. — Առաւօտեան ժամը 10ին, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս., ընկերակցութեամբ Տիար Կարպիս Հինդլեանի, ի շարս այլ յարանաւանութեանց ներկայացուցիչներուն, ներկայ գտնուեցաւ Լատինաց Պատրիարքարանի եկեղեցւոյն մէջ, Լատինաց Պատրիարք Սոն. Տ. Ալպէրթօ Կորիի յաճախական ձեռնագրութեան յիշատեանց Յօրեկեանին առթիւ մատուցուած Պատրիարքական հանդիսաւոր Ս. Պատարագին և Գոհարանական Մաղթանքին, ու ապա Պատրիարքարանի զանիւնին մէջ կատարուած ընդունելութեան ընթացքին ի դիմաց Հայ Համայնքին իր շնորհաւորութիւնները ներկայացուց Ամնապատին Յօրեկեանին:

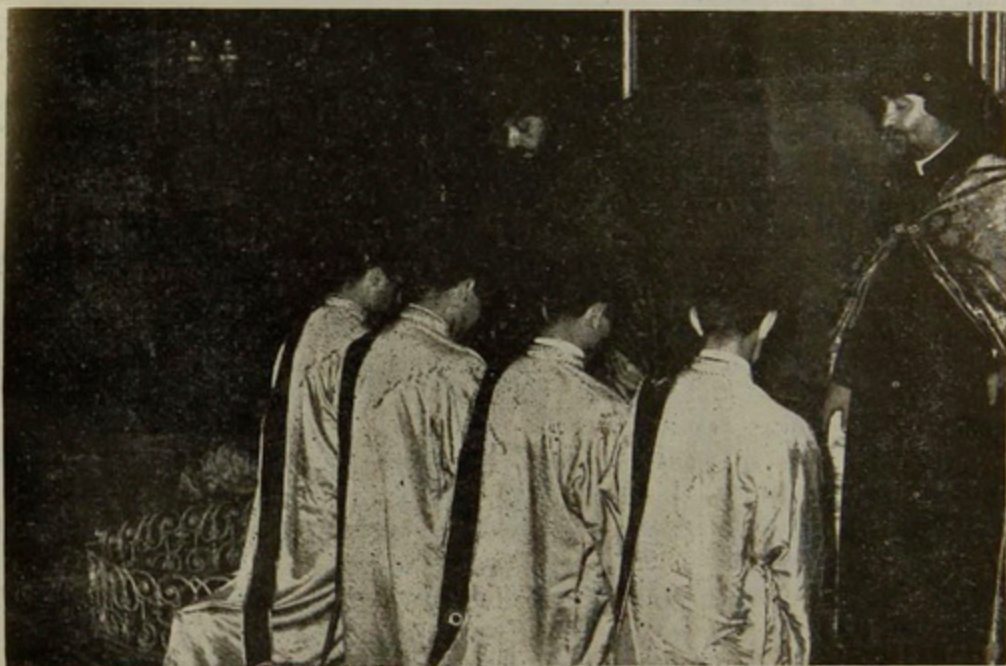
— Նոյն օրը, չոգչ. Տ. Գալոր վրդ. վարդանեան օգային զծով մեկնեցաւ Հարաւային Ամերիկա, իբրեւ Նուիրակ Ս. Աթոռայ:

● Դշ. 22 Յուլիս. — Դարձեալ Լատինաց Ս. Պատրիարքի Քահանայութեան Ոսկեայ Յօրեկեանին առթիւ, Երուսաղէմի Լատին համայնքին կողմէ, Ամպասատօր պանդոկի մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս., ընկերակցութեամբ Չոգչ. Տ. Գէորգ վրդ. ի և Տիար Կարպիս Հինդլեանի:

● Եշ. 23 Յուլիս. — Երեկոյեան, Պեճիքայի ազգային տօնին առթիւ, Պեճիքական Ընդհ. Հիւպատոսարանի մէջ սարքուած ընդունելութեան ներկայ եղաւ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս., ընկերակցութեամբ Չոգչ. Տ. Գէորգ վրդ. ի և Տիար Կարպիս Հինդլեանի:

ՆՈՐ ՈՒՐԱՐԱԿԻՐՆԵՐ

17 Յուլիս 1964, Ուրբաթ երեկոյեան, Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի Դիւսի Նշարաց նախասօնակէն առաջ, Գեւ. Լուսարարա. պէս Տ. Հայրիկ Ս. Արեւադ. Ուրարի սրչուրիւնը կ'ստարեյ ժառ. Վարժարանի ուսումնական դասընթացի Գ. Տարին յաջողութեամբ աւարտող հետեւեալ չորս ուսանող սաներուն, որոնք յառաջիկայ դպրոցական տարեմուտին պիտի շարունակեն իրենց կրօնական ուսումը Ընծայարանի Ա. տարւան դասընթացով:

Ժառանգաւորաց Վարժարանի չորս Ուրարակի Տիրացուները սրչութենէն անմիջապէս յետոյ, Լուսարարապէս Գեւ. Տ. Հայրիկ Արեւադ.ի եւ իրենց Տեսուչ Հոգ. Տ. Յակոբ Վրդ.ի հետ:

Ուսանողաց Վարժարան իբրեւ ժառանգաւոր սան եւ յաջողութեամբ կ'աւարտէ իր ուսման շրջանը:

Տրց. Յովհաննէս Յովհաննէսեան: Մնած է Հայֆա 1945ին: Պաղեստինի դեպքերուն ընթանիքը կը փոխադրուի Պէյրութ, ուր իր նախնական կրթութիւնը կը ստանայ Աբգարեան եւ Կիլիկեան վարժարաններուն մէջ: Այս վերջնոյն աւարտական դասարանի առաջին եւսման տարիէն ինքնուրուի կ'ընդունուի Սրբ. Ստեփանոս վարժարանը, որուն 1960ին, որուն տարւան շրջանը յաջողութեամբ կ'աւարտէ:

Տրց. Գարրիէլ Թաշնեան: Մնած է Պէյրութ 1947ին: Նախնական կրթութիւնը ստացած է Պէյրութի Ս. Քառասնից Մանկանց եւ Հանրիկ Կենաց վարժարաններուն մէջ. այս վերջնոյն Ե. դասարանը աւարտելէ ետք, 1960 Նոյեմբերին կ'ընդունուի Սրբ. Ստեփանոս վարժարանը, որուն շրջանը յաջողութեամբ կ'աւարտէ:

Տրց. Եղիա Պալիօզեան: Մնած է Հալէպ 1946ին: Նախնական կրթութիւնը ստացած է Հալէպի Բէքէլ վարժարանին մէջ, որուն շրջանը յաջողութեամբ աւարտելէ ետք 1961ին, նոյն տարին կ'ընդունուի Սրբ. Ստեփանոս վարժարանը, որուն շրջանը յաջողութեամբ կ'աւարտէ:

Ըլլալով, կ'ընդունուի Սրբ. Ստեփանոս վարժարանը, որուն շրջանը յաջողութեամբ կ'աւարտէ:

Տրց. Վարդան Գարանեան: Մնած է Հալէպ 1946ին: Նախնական կրթութիւնը կը ստանայ Հալէպի Զաւարեան Ազգային վարժարանին մէջ, եւ Ե. դասարանը յաջողութեամբ աւարտելէ ետք կ'ընդունուի Սրբ. Ստեփանոս վարժարանը, որուն 1960ին, որուն տարւան շրջանը յաջողութեամբ կ'աւարտէ:

**«ՍԻՈՆ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԿԻՒՂԵՆԿԵԱՆ ՄՍՏԵՆԱԳՐԱՆԸ
ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱԾ ԵՆ ՀԵՏԵՒԵԱԼ,
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ**

- Շնորհի եւ ձեռնարկիւն - Պ. Պ. Աճէմեան (նուիրատու): Պէյրուս, 1964, էջ 24,
ՀՀԳԻ Ֆոտոյուրոնիկա - Երևան:
- Մենք Հայերէն Ձեռք Գիրք (Երգիծախաղ Սփիւռքահայ Բարձրէն, 3 արարածով) -
Ա. Սարգսյան: Նուէր «Զարթօնք»էն: Գաշիքէ, 1963, էջ 78:
- Յեղափոխական Ալլոմ - Դ. Շարք, 1964, Թիւ 11-12: Հրատ. և նուէր Աւոյէն:
» » - Ե. Հատար, 1964, Թիւ 1 (49): » » » » ,
- Հոգեւոր երգեր Պատմութեան (4րդ Տպագրութիւն) - Թարգմանեց, Հուսիսեց և Խմբ-
բազրեց է. է. Էլմաճեան: Պէյրուս, 1963, էջ 796 + 25 երգեր:
- Աստուածական Գոյամարսր - Յ. Սարգ: Հրատ. և նուէր «Ալիք»էն, Թէհրան, 1964,
Օրացոյց 1964 - Ս. Էջմիածին: [էջ 78]
- Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Տպարանէն ստացանք. -
ա) Օրացոյց 1964 Նահանջ Թուին Քրիստոսի:
բ) Աստուածաբանական ձեռնարկներ Բերքուածներ - Ի. Տարի, 1964:
- Տանն Կիլիկիոյ Արքեպիսկոպոս Բարսեղեան Գերութիւնը («Զարթօնք» Օրաթերթի Խմբագրա-
կաններու Շարքը 1961 Փետր. 16էն Ապրիլ 2): Հրատ. և նուէր «Զարթօնք»էն,
Պէյրուս, 1961 Ապրիլ, էջ 72:
- Աւագախաղ Նաւր - Պօղոս Սնայեան (նուիրատու): Պէյրուս, 1964, էջ 171:
Ապրումներ Հայ Կեանքի Մասն ու Լուսաւոր Իրականութիւններուն հետ: Գ. Մելիքի-
նեցի (նուիրատու): Պէյրուս, 1963, էջ 543:
- Չորս երգ - Բանաստեղծութիւն և Մեղեդի Յակոբ Յ. Եաղուպեանի: Գաշիքահայ
Առաքել Թաթեան (նուիրատու): Նիւ Եորք, 1963: Տպուած է Պէյրուս: էջ 11:
Լոյսերը - Կ. Փօլատեան (նուիրատու): Արախտագէտ Շարթի ինքնատիպ նկարնե-
րով: Փարիզ, 1964, էջ 61:
- Հայրի Դերը Հայ Ազատագրական Շարժման Մէջ (Ակնարկ մը անոր Յեղափոխական
Նկարագրին վրայ): Պէյրուս, 1964, էջ 47:
- Իմ Ազատագրիկ (Գ. Տպագրութիւն) - Վարդան Վ. Թէքէեան (նուիրատու): Պէյրուս,
Հայ Կաթողիկէ Տպարան, 1964, էջ 671:
- Չորս Առեղծուածները (Բ. Տպագրութիւն) - Թովմաս Մարէոյ: Հայացուց Վարդան Վ.
Թէքէեան (նւրտ.): Պէյրուս, Հայ Կաթողիկէ Տպարան, 1964, էջ 303:
- Յուդայ Հայերէն Ձեռագրաց Զմամաի վանքի Մասնադարանին - Կազմեց Մարտիկ Վրդ.
Քէշիշեան: Նուէր Գ. Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւնէն: Վիեննա, Միսիթարեան
Տպարան, 1964, էջ 809:
- Տիկին Մ. Տիարեան կը նուիրէ հետեւեալ գիրքերը. -
ա) Կապոյց Ձայն - Կարապետ Մկրտիչեան: Հալէպ, 1946, էջ 44:
բ) Մեհեթէ կամ Օսմանեան Քաղաքին Օրինագիրք (Ա. - Ե. Հատարներ) - Թարգմ.
Ա. Նիկողայոս Թաթեան: Կ. Պոլիս, 1889-1891:

تصدرها - بطريقه الارمن الارثوذكس المدير والمحرر المسؤول - صاحب النافه رئيس الاساقفه هايكازون أبراهيان
اغسطس ١٩٦٤
تطبع في مطبعة دير الارمن - القدس العدد ٨

Proprietor - His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem. Armenian Patriarchate, Jerusalem.
Editor - Archbishop Haigazoun Abrahamian. Armenian Convent, Jerusalem.
Printed by the Armenian Convent Printing Press, Jerusalem.

- 2) DAVID COPPERFIELD - Charles Dickens. Pp. 876.
 2) IVANHOE. Pp. 160.
 4) THE STORIES OF SHAKESPEARE'S PLAYS - Volume I - Retold by H. G. Wyatt and David Fullerton. Oxford University Press, London, 1945.
 7) AN ELEMENTARY CHEMISTRY - A. H. B. Bishop and G. H. Locket. Oxford, The Clarendon Press, 1936, pp. 400.
 5) THE COMPLETE SCHOOL CHEMISTRY - F. M. Oldham - 30th Edition. London, Methuen & Co. Ltd., 1944, pp. 470.
 6) CHEMISTRY FOR BEGINNERS - E. J. Holmyard. London, 1934, pp. 223.
 8) GENERAL PHYSICS - E. Nightingale and W. Pearson. London, 1937, pp. 553.
 9) ELEMENTARY BOTANY - Percy Groom. London, 1915, pp. 272.
 10) THE PUPILS' CLASS-BOOK OF ARITHMETIC - Book VII - E. J. S. Lay. London, Macmillan and Co. Ltd., 1942, pp. 256.
 11) OUTLINES OF ENGLISH HISTORY From B. C. 55 to A. D. 1926 - George Carter - 37th Edition. London, Relfe Brothers Ltd., 1924, pp. 272.
 12) SCHOOL CERTIFICATE PRECIS - Guy N. Pocock, M. A. London, J. M. Dent and Sons Ltd., 1937, pp. 229.
 13) THE LITTLE BIBLE - Selections for School and Home. London, 1933, pp. 469.
 14) THE TWENTIETH CENTURY NEW TESTAMENT - A translation into modern English made from the original Greek - Revised Edition. London, Horace Marshall and Son, 1904, pp. 523.
 15) THE BOOK OF PSALMS - Translated out of the original Hebrew and with
 16) EIGHT COUSINS or The Aunt-Hill - Louisa M. Alcott. Chicago, pp. 243.
 17) THE FAMOUS EXPLORERS - Robert J. Finch. London, pp. 175.
 the former translations diligently compared and revised. London, Oxford, 1915.
 18) ENGLAND AND THE ENGLISH - A Book for Foreign Students - C. E. Eckersley. London, Longmans, Green & Co., 1944, pp. 290.
 19) TALES OF KING ARTHUR AND THE ROUND TABLE - Adapted from The Book of Romance by Andrew Lang. London, 1941, pp. 154.
 20) MORCEAUX CHOISIS DES AUTEURS FRANÇAIS - Cours Élémentaire. Albert Cahen. Paris, Librairie Hachette et Cie., 1916, pp. 592.
 21) LA LITTÉRATURE EXPLIQUEE - 16è Edition - Ch. M. Des Granges & Ch. Charrier. Paris, Librairie Hatier, 1934, pp. 681.
 22) LA LITTÉRATURE ANGLAISE PAR LES TEXTES - G. Guibillon - 10è Edition. Paris, Librairie A. Hatier, 1939, pp. 791.
 23) ALLEMAGNE DU NORD - Manuel Du Voyageur - Par K. Baedeker - 11è Edition. Leipzig, Karl Baedeker, Editeur, 1893, pp. 280.
 «AYVAZOVSKI» - Ivan Konstantinovich - Tyeksm H. S. Tarsamova. Presented by VI. Kirakossian. Moscow, 1963. 42 Paintings.
 EGYPTIAN PAINTING (Great Centuries of Painting) - Text by Arpag Mekhitarian. Translated by Stuart Gilbert. Presented by Hovhannes Tabibian. New York, pp. 164.
 SYNTHETIC MATERIALS USED IN THE CONSERVATION OF CULTURAL PROPERTY - Published & presented by the International Council of Museums, Paris. Rome, 256, Via Cavour, 1963, pp. 67.
 SOME SOLDIER MARTYRS OF THE EARLY CHRISTIAN CHURCH IN EAST JORDAN AND SYRIA - By Elinor A. Moore (Presented by the author). Beirut, Khayats, 1964, pp. 46.
 LE MONACHISME COPTE - Jean Séguy. Présenté par Kr. Basmadjian. Le Caire, Institut Copte, 1954, pp. 41.
 LES COPTES - R. P. Sylvestre Chauleur. Présenté comme ci-dessus. Alexandrie, Imp. De L'Ecole Professionnelle Des Frères, 1949, pp. 44.

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿ ԵՆ՝

ՍԻՈՆ ԱՐՔԵՊՍ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻ

ԱՒԵՏԱՐԱՆԻ ՊԱՏԳԱՄՆԵՐ

Բ. Տպագրութիւն

ՏՈՒՔԹ. ՀԱՄԲԱՐՉՈՒՄ ՔԷՔԼԻԿԵԱՆԻ

Քննադատական վերնադրումներ՝

Շիրվանզադէի,

Զօհրապի,

Զարդարեանի,

Ահարոնեանի,

Իսահակեանի եւ այլոց մասին:

Գործին մեծ մասը նուիրուած է եղիւժ Զարեանի:

Կը պարունակէ նաեւ իր գրական եւ ուսումնասիրական
յօդուածները:

ՆԱԲԵԿ

(ԳՐԱԲԱՐ)

Դ. Տպագրութիւն